

ÉPÍTÉSZELET ÉS SAJTÓ – A HISTORIZMUS ÖT JELENTŐS SZAKRÁLIS ÉPÍTÉSZELETI PÁLYÁZATA¹

NÉMETH NÓRA*✉ – MARÓTY KATALIN**

*PhD-hallgató. BME Építészettörténelmi és Műemléki Tanszék, 1111 Budapest, Műgyetem rkp. 3. K II. 82.
E-mail: nemeth.nora@edu.bme.hu

**PhD, egyetemi adjunktus. BME Építészettörténelmi és Műemléki Tanszék,
1111 Budapest, Műgyetem rkp. 3. K II. 82. Tel.: (+36-1) 463-1330. E-mail: mkata@et.bme.hu

A historizmus építészeti pályázatainak témakörében különös figyelmet érdemel ezek korabeli megjelenése. A tervversenyek anyagát elsősorban a szaksajtóból ismerjük, ritkábban építészgyűjtemények anyagából tárhatók fel. A sajtóban értelem szerűen a háromdimenziós építészet jellemző prezentációja máig kétdimenziós formában képekkel, tervekkel és a hozzájuk különböző módon kapcsolódó szövegekkel történik. A szöveg és illusztráció kapcsolatát, annak változását itt öt példán keresztül mutatjuk be. Választott esettanulmányaink – Kaposvár, római katolikus templom átépítése 1883–84; Budapest, Fazekas téri református templom 1891–92; Budapest, Lipótvárosi zsinagóga 1898–99; Szeged, Fogadalmi templom 1903–04; Budapest, Ferenc József jubileumi templom 1913–14 – mind szakrális épületek, melyek építése a helyi közösség számára különös jelentőséggel bírt, így nemcsak az építészeti folyóiratokban, hanem a napi- és családi lapokban is bőséggel megjelenő témát szolgáltattak, ami lehetőséget ad arra, hogy az építészeti tervek bemutatásának tágabb kontextusát is vizsgáljuk.

Kulcsszavak: historizmus, századforduló, tervpályázat, építészeti pályázat, építészettörténet

BEVEZETÉS

A historizmus pályázatainak vizsgálatakor² elsődleges forrásunk a korabeli szaksajtó, ami egyre bővülő képanyaggal számolt be a tervversenyekről. Az alapvető történelmi és építészeti információk keresésén túl is érdemes forgatni az *Építési Ipart*, a *Magyar Mérnök- és Építészegylet Közönyét*, a *Magyar Pályázatokat*, az *Építészeti Szemléte*t és a *Bauzeitungot*; a szövegek és illusztrációk további érdekes aspektusokat vehetnek fel. A szaksajtó keretein belül érdekes Bécs felé is tekintenünk, mely jelentősebb magyar pályázatok milyen kontextusban jelentek meg a Monarchia központjának szakfolyóirataiban. A bírálati jegyzőkönyvek és pályázati beszámolók szerkesztésükben, szövegezésükben betekintést engednek az építészeti gondolkodás és értékelés folyamatába, amit az illusztrációk egyidejű vizsgálata a kép-szöveg viszonyon keresztül kiegészít.³ Az építészet recepciójának másik, eltérő szemléletű oldala a nagyközönségé. Természetesen itt más a befogadó közeg képzettsége és érdeklődése. A laikus és szakértő szerzők pályázatokat taglaló cikkei a családi és napilapok-

✉ Levelező szerző.

¹ A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

² A historizmus pályázatai világának általános tendenciáiról: Székely–Maróty 2018.

³ A szaksajtó ilyen szempontú vizsgálata: Németh–Maróty 2019.

ban ugyan kevésbé voltak rendszeresek, de egy-egy nagyobb beruházás kapcsán igyekeztek beszámolni a közérdeklődésre számot tartó eseményekről, amilyenek a templomépítések is voltak.

A 19. század második felétől az I. világháborúig a szakrális épületek tervezése⁴ – a mennyiséget tekintve – kevésbé volt meghatározó építészeti feladat a korábbi időszakokhoz képest. A török háborúk utáni újjáépítés – mely elsősorban a katolikus plébániákat érintette –, a II. József-féle türelmi rendelet⁵ utáni evangélikus⁶ és református⁷ templomépítési konjunktúra a historizmus időszakára már lecsengett. Így korszakunkban a zsinagógákon⁸ kívül elsősorban azokon a területeken volt szükség új templomra, ahol a kapitalizálódó fejlődés jelentős népességnövekedéssel járt. E tendenciák a pályázatok számában és eloszlásában is nyomon követhetők; a korszak másfél ezernyi magyar pályázatának csak egytizede szólt szakrális épületek tervezésére, köztük is csak elenyésző számban római katolikus templomra. Jelentősen több versenyt írtak ki a reformált egyházak és természetesen igen sokat az izraelita hitközségek. A század utolsó negyedétől pedig egyre gyakoribbá váltak a felújítások és restaurálások.⁹

Noha számosságában a templomtervezés kisebb részét tette ki az építészeti gyakorlatnak, a szakrális építészet tervezéseméletével foglalkozó munkák szaporodása¹⁰ jelzi, hogy a téma fontosságából nem vett le. Ráadásul a templomépítés még ekkor is az egyes közösségek életében meghatározó, identitásukkal szoros összefüggésben álló esemény volt.¹¹ Így egy-egy szakrális épület tervezésére kiírt pályázat különös érdeklődésre tarthatott számot, sajtómegjelenésük is bőséges. Az alábbi öt példán keresztül – Kaposvár, római katolikus templom átépítése 1883–84; Budapest, Fazekas téri református templom 1891–92; Budapest, Lipótvárosi zsinagóga 1898–99; Szeged, Fogadalmi templom 1903–04; Budapest, Ferenc József jubileumi templom 1913–14 – elsődlegesen azt vizsgáljuk, hogy az építészeti gondolatok miként jelentek meg a sajtóban; a bírálatok, tárcák, hírek és elemzések hogyan közvetítik a terveken vizuálisan megjelenő tartalmakat, milyen a szöveg és az illusztráció kapcsolata.

KAPOSVÁR, RÓMAI KATOLIKUS TEMPLOM ÁTÉPÍTÉSE 1883–1884

Első példánk a Somogy megyei Kaposvár római katolikus templomának román stílusú kibővítésére kiírt pályázat, mellyel egy olyan esetet mutatunk be, amikor a tervek szöveges bemutatását nem kísérte ábraanyag a sajtóban. A városi rangot 1873-

⁴A tendenciákról bővebben: Sisa 2013. 378–414.

⁵1781. október 25.

⁶Winkler 1992. XXXI; Krähling 2004. 17.

⁷Takács 1992. XIX.

⁸Klein 2011. 82. Az izraelita vallás csak 1867-ben került a bevett vallások közé (1867. évi XVII. törvény-cikk az izraeliták egyenjogúságáról polgári és politikai jogok tekintetében).

⁹A szerzők által készített adatbázis alapján, mely a magyar szaksajtó adatait dolgozza fel.

¹⁰Az elmélet és gyakorlat kapcsolatáról részletesen: Krähling 2014; Krähling 2015; Krähling 2017.

¹¹Németh–Marótzky 2018.

ban¹² elnyerő település lakossága a 19. század második felében megháromszorozódott, plébániatemplomának bővítése elkerülhetetlenné vált. Az első elképzeléseket egy helyi mester, Heindlhoffer Antal készítette, a város azonban nagyszabású megoldást keresett, és építészeti pályázatot írtak ki.¹³ Ennek részleteiről 1883. július 14-én határozott a templomépítő bizottság, a titkos-jeligés pályázat kiírása az *Építési Iparban* 1883. július 29-én jelent meg. Ez formájában inkább egy féloldalas hirdetés volt, a lapnak volt pályázati rovata is, de nem ott tették közzé a felhívást.¹⁴ A tervek kidolgozására nagyjából fél év állt rendelkezésre, ami nem számított sem kiugróan kevésnek, sem különösebben hosszúnak a korszakban. A költségvetési összeg és a zsűri is szerepelt a kiírásban, ugyan nem személy szerint említve a tagokat, de a Magyar Mérnök- és Építész-Egyletet mint delegáló szervezetet megjelölve. A pályázati eljárást nem is érte szakmai kritika, feltehetően azért, mert a város előre egyeztetett az Eglyettel. Az *Építési Iparban* pontosan beszámoltak a részletekről: a pályaművek beérkezése után a december 17-i Mű- és középítési szakosztály ülésén felkérték a bírálókat. A bírálóbizottsági jelentés 1884. január 21-én készült el.¹⁵ A kaposvári templomépítő bizottság elégedett volt a bírálók munkájával, még hálás köszönőlevelet is írtak, minden bizonnyal amiatt is, mert az Egylet tagjai fizetség nélkül vállalták a feladatot.

1884-ben az építészeti sajtó már túl volt az első lépések nehézségein, a szakírók már kialakult közönségkörnek írtak a rendszeresen megjelenő orgánumban – a *Magyar Mérnök- és Építész Egylet Közlönyében* és *Heti Értesítőjében*, az *Építési Iparban* és a *Bauzeitung für Ungarnban*.¹⁶ Példánk azt illusztrálja, hogy egy pályázat milyen típusú publicitást kapott ekkoriban: szöveges magyarázatot közöltek, ábranyaggal ellátott cikkeket nem, vagy rendkívül ritkán. Ez azért is érdekes, mert a nyertes építészek mind budapestiek voltak,¹⁷ akárcsak az Egylet tagságának többsége, és az építészeti lapok szerkesztőségei; így nem a távolság vagy az információ hiánya miatt nem jelentek meg a tervek. A nyomdatechnika fejlődése és a nagy mennyiségű képközlés megfizethető elérhetősége még váratott magára.

A szűk körű, személyes ismeretségekkel átszőtt pályázati helyzet később sok kritika alapja lett, de 1884-ben még csak annyit látni, hogy a legtöbb építészeti pályázat az építészek magánügye maradt. A bírálatot a korszak legjelentősebb építészei készítették; Ybl Miklós a szakma doyenje,¹⁸ Steindl Imre és Czizler Győző egyetemi

¹² *Budapesti Közöny* 6 (1872) szeptember 27.

¹³ Az előzményekről és az építés történetéről részletesen: Hoss 1948; Dercsényi 1999.

¹⁴ Pályázati hirdetés, *ÉPIP* 7 (1883) 288.

¹⁵ Czizler–Steindl–Ybl 1884.

¹⁶ A *Magyar Mérnök- és Építészegylet Közölye* 1867-től, *Heti Értesítője* 1882-től, az *Építési Ipar* (később *Építő Ipar*) 1877-től, a *Bauzeitung für Ungarn* – előzményeit is számítva – 1872-től jelent meg.

¹⁷ Valószínűleg majdnem az összes pályázó jelen volt azon az ülésen, ahol az eredményt kihirdették, az erről szóló jelentésben meg is említik, hogy az díjazottokat megéljenezték a tagtársak. (Mű- és középítési szakosztály január 21-i ülése. *ÉPIP* 8 [1884] 34.)

¹⁸ A kor legsikeresebb építésze nem csak számtalan pályázati zsűriben vett részt bírálóként, saját vagyonából finanszírozta az Egylet közlönyének első négy számát, a fiatal építészek számára kiírt belső pályázatok díjazását is többször vállalta. Így noha maga nem volt az ilyen versenyek rendszeres tervező-résztevője, a pályázati élet fejlődését, az eljárás terjedését tevőlegesen is támogatta (Majorossy 1930. 58; Marótyz 2014).

tanárok. A három tag teljes mértékben megfelelt a templomépítő bizottság elképzeléseinek, akik azzal kérték fel az Együletet a zsűri feladatainak ellátására, hogy a praktikus szempontok mellett az egyházi műépítészeti igényeinek is leginkább megfelelő tervet válasszák ki Kaposvár számára.¹⁹

Az *Építési Iparban* egy az egyben közölt jelentés elején ismertetik, hogy alapos vizsgálatot tartottak, bár ennek eredménye pályaművenként csak pár sor értékelés. A beérkezés sorrendjében haladtak, száraz adatokkal kezdték (tervlapok száma, költségvetés), vizsgálták, hogy a művek megfelelnek-e a pályázati kiírásnak. Az ezután következő leírásokban nincs kötött tartalmi sorrend, de állandó elemekből épül fel a szöveg: a stílus megnevezése, az építész szorgalmának, arányérzékének, képzettségének értékelése.

A két nyertes terv értékelése már voltaképp az eredményhirdetés előtt elárulta, hogy jó helyezést fognak kapni: a hatos számú „*Ad majorem dei Gloriam*” jeligés terv – Aigner Sándor munkája – a második helyezett lett. A zsűri szerint az építész megtalálta a feladat lényegét és a művészi kialakítás mellett takarékos is volt. Az értékelés végén kiemelik, hogy a választott stílusban milyen jártas. Nem véletlenül: Aigner a zsűritag Steindl Imréhez hasonlóan Friedrich von Schmidt tanítványa volt, és a bíráló évében került Schulek Frigyes mellé tanársegédnek az egyetemre. Schulek Steindl diáktársa volt Schmidt mellett, később az egyetemen váltotta tanári katedráján, nyilvánvalóan mindhárman hasonló, a középkori formákat előtérbe helyező építészeti hozzáállást képviseltek a historizmusban. Aigner pályája elején főként neoromán templomokat tervezett, majd inkább gótizált és az úgynevezett átmeneti időszak jegeit használta,²⁰ munkássága végén tért vissza a tiszta romanikához.²¹

Tandor Ottó nyertes terve a „*Kaposvár 2.*” jeligét kapta,²² és a legtöbb tervlappal rendelkezett a pályaművek közül. Következésképpen végigvitt stílusát és a meglévő épülethez való jó illeszkedést dicsérték. Tandor szintén nem volt független a zsűritől: ő is Steindl Imre tanítványa volt, csak nem az egyetemen, hanem a magán építőirodájában, 1882-től dolgoztak együtt. Nem sokkal a kaposvári templom pályázata után Tandor az Országháza tervező irodában²³ már Steindl helyettese lett, mestere halála után az építkezést is ő fejezte be. Önálló alkotó építészeti munkája mellett legalább

¹⁹Mű- és középítési szakosztály december 17-i ülése. *ÉPIP* 7 (1883) 480.

²⁰Ebben az ízlésben készült az erzsébetvárosi templom pályázatára készített terve. „*a terv román-góth átmeneti stílusban tartott tiszta basilikalis elrendezésű templomot mutat, nyugaton egy középső, magas harangtoronnyal; továbbá a kereszthajó két végéhez a keleti oldalon alkalmazott két lépcső-toronnyal és végre a magas fődéltetek keresztes helyén egy szentélytoronyocskával; a mellékszentélyek mindegyike egy-egy poligonból alakított, mely közvetlenül a kereszthajóhoz csatlakozik és kívül nem jut érvényre.*” (Schulek 1891.)

²¹Kapitány-Horváth 2011.

²²A jelige annyiban érdekes, hogy valószínűtlen, hogy a „*Kaposvár 1.*” tervet Tandor nyújtotta volna be, mert a zsűri szerint az kifejezetten kezdetleges volt. A beérkezési sorrendbe szedett értékelés alapján a számozás valószínűleg a zsűri megkülönböztetése volt a két nem túl fantáziadús jeligéjű terv között.

²³A Parlament épületén dolgozó építészkörről: Kelecsényi-Gyertvainé Balogh 2018.

egyenértékű, ha nem fontosabb műemlékhelyreállítói munkássága,²⁴ ahogy több, nagyrészt középkori stílusban alkotó, műemlékekkel is foglalkozó pályatársának.²⁵

A stíluson kívül jóformán semmit nem tudunk meg az értékelt tervekről a közzétett szövegek alapján. Építészeti megoldásokról csak akkor van szó, ha ki szerették volna emelni a hibákat, mert ezeket gyakorlatiasan, a helyi lehetőségeket is ismerve meg is magyarázták.²⁶ Ez az értékelési szemlélet részben annak köszönhető, hogy a zsűri kétharmada tanár volt, és mindhárman gyakorló építészek, nagy művezetői tapasztalattal. Tehát értékelték, és nem elemeztek apró részletekbe menően, hiszen elvük szerint nem is ez volt a dolguk: az Egylet megalakulásától kezdve azt szorgalmazta, hogy ötletversenyként fogják fel a tervpályázatokat, ahol az összkép, a jó gondolatok vetélkedhetnek egymással, és nem kész kiviteli terveket vártak – ahogy sokszor a megbízók. A szóhasználat is árulkodó: többször szerepel az összkoncepció, a stílben való jártasság, motívumok összhangja, homlokzat kiképzése, építészeti megoldás, művészi kompozíció szófordulat. Olyan általános megközelítés lenyomata a szöveg, amelyet a mai napig használunk, és fontos alapját képezik a tervek értékelésének; a szöveg nagyon ismerősen cseng régies megfogalmazása ellenére. A jegyzőkönyv a korszakra jellemző, megállapodott szó- és érvkészletet vonultat fel, amelyet a szakma prominens, mindenképp kánonképző tagjai írtak. A bírálati jegyzőkönyv formája, annak szerkesztetlen megjelenése és szűkszavúsága azzal magyarázható, hogy a pályaműveket az Egylet székházában kiállították.²⁷ Esetünkben – és a korszakban igen gyakran – az illusztráció és a szöveg ilyen módon szétvált: külön médiumon keresztül került a szakmai közönség elé. Erre, az 1914-re már megszokott hozzáállásra és gyakorlatra Komor Marcell a következőképpen utalt: *„Sokszor mondtam, hogy közszemlére kifüggesztett tervekről részletező méltatást, vagy pláne leírást közölni kárbavesztett munka. Megérdemlik ezek a pályatervek, hogy végignézzük őket akár többször is.”*²⁸

A korabeli képes újságokban nem találunk elemző cikket a kaposvári templom pályázatáról, pedig a templomok kiemelt témának számítottak, különösen a középkori műemlékek. Művészettörténeti írások is leginkább ebben a témában jelentek meg, a kortárs épületekre kevesebb figyelem irányult. Egy egyházi lapban akadtunk

²⁴ Ennek fontos állomása az ócsai templom, amelyről 1895-ben tanulmányt is írt, a helyreállításnak több tervváltozatát közölve, írásában teoretikus fejtegetés és a történelmi bemutatás nélkül alapvetően a praktikum oldaláról közelítette a kérdést. (Tandor 1895.)

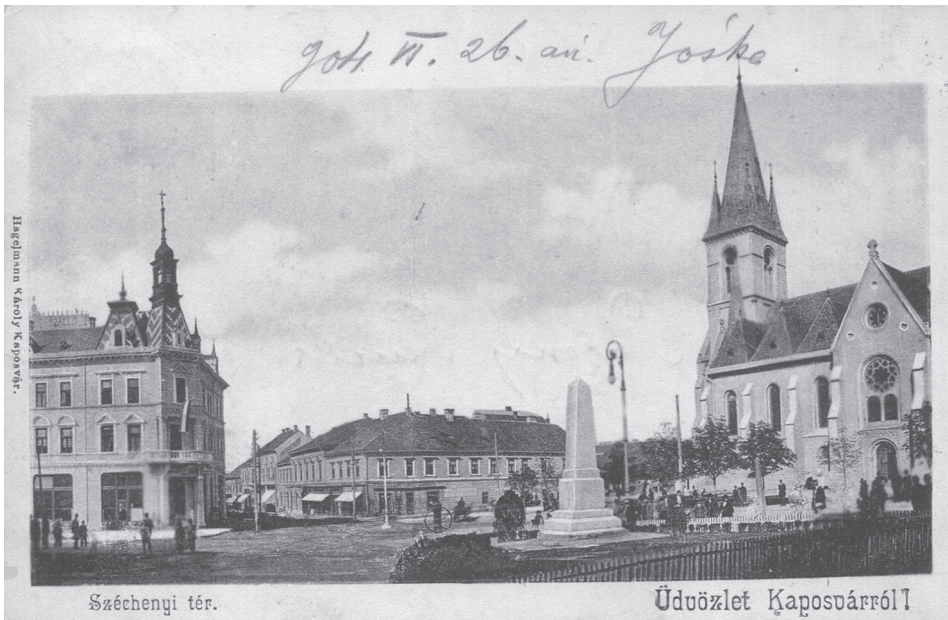
²⁵ Mint az idősebb Schulek Frigyesnek, vagy a közel egykorú Möller Istvánnak.

²⁶ Például: *„Szerző nagy gonddal és fáradsággal készítő munkáját; de az arányok és összkoncepció nem eléggé sikerültek. Különösen nagyon kezdetleges, úgyszólván megoldatlan az apsis a szegélyző sekrestyékkel együtt. Szerkezeti szempontból a régi falpilléreknél ily módon való alkalmazása alig lehetséges.”* Vagy: *„Terjedelmére nézve az épület a program határait messze túlhaladja; különösen tekintve, hogy az építés helyszínén megfelelő anyag nem található, a nyers téglák alkalmazása nagy nehézségekbe ütköznék, a nélkül pedig az összhatás tetemesen csökkenne.”* (Czigler–Steindl–Ybl 1884.)

²⁷ Mű- és középítési szakosztály december 17-i ülése. *ÉPIP* 6 (1883) 480.

²⁸ Ezrey 1914.

nyomára a templom tervpályázatának,²⁹ de arányait tekintve ebben a cikkben is több szó esik a templom építésének okáról. Ez egyébként a magyar ezredéves államiság, az 1896-os Millennium országos ünnepére való készülés is volt, a méltó környezet kialakítása országszerte. A pályázatra vonatkozó információkat itt, ha nem is magától a megbízótól vagy az építészeztől szerezték, de legalább átvették az *Építési Iparban* megjelent cikkek információit. Dicsérték a kaposvári templomépítő bizottságot, hogy prominens személyekre bízta a döntést, és annak alá is vetette magát. A szaklapok már nem közvetítettek a megvalósulásról, hogy az eredeti terveket mennyiben kellett módosítania Tandornak, a kész épületről és művészeti berendezéséről is csak egy egyházi lap tudósított a felszentelés után nyolc évvel, 1894-ben.³⁰ Az elkészült épület nagy félköríves nyílásaival a romanika, támpilléreivel, torony- és tőfőformájával a gótika világát idézi (1. ábra), mai formáját az 1930-as években végzett felújítás csak részben módosította.

1. ábra. A kaposvári templom a tízes évek elején (régí képeslap)

²⁹ A kaposvári plébániatemplom ügyében. *EL* 4 (1884) 52–57.

³⁰ A *Katolikus Szemle* című folyóiratnak művészeti rovata, ahol kiemelték, hogy tiszta román stílusban épült meg a templom. (Velics 1894.)

BUDAPEST, FAZEKAS TÉRI³¹ REFORMÁTUS TEMPLOM, 1891–1892

Következő példánk egy protestáns egyház, a reformátusok fővárosi, Fazekas téri templomának tervpályázata kicsivel kevesebb, mint tíz év múlva. Itt az államtól független, helyi vallásos közösség volt a megbízó. Ennek azért van jelentősége, mert már igen korán találkozunk róla sajtóhírekkel,³² sőt az épület elkészülte utáni években is foglalkoztak a templommal. Ez azt is mutatja számunkra, hogy 1892-re már változóban volt az a nézet, hogy az építés, a tervpályázat az építészek magánügye a sajtó területén, az építető közösség érdeklődése már igen erős volt. A tervpályázatot kísérő sajtóban például olyan cikk is megjelent, amelyben azt kifogásolták a budai lokálpatrióták, hogy Pesten voltak kiállítva a pályatervek, és nem Budán.³³

A téma kapcsán fontosnak tartjuk, hogy egy másik forrástípusról is említést tegyünk, az elméleti cikkekről. Ezek az ideális református templom építészeti formálásáról szóltak, és nem a konkrét templom építészeti terveiről, mégis fontos előzmények, mert az építészeti megoldások terjedésének egy olyan módjára világítanak rá, amelyről ritkán maradt fenn ilyen jól dokumentálva a „származási vonal”. A cikkek tartalmát csak röviden ismertetjük, a tanulmányunk szempontjából a magyar szakmai nyilvánosságban megjelent képes magyarázatok műfajához tartoznak. Az első ilyen típusú cikket a korábbi példából ismert Schulek Frigyes közölte 1885-ben,³⁴ ebben a maga tervezte szegedi református templom többrészes bemutatását terjeszti ki elméleti kérdéssé. Az *Építő Iparban* megjelent négy cikkből háromhoz tartozott rajzmelléklet és egyben volt szövegközti ábra. A részletes, mondhatni tanáros dolgozat különlenyomatban is megjelent. Érdekes módon, míg a terveket szinte soha nem írták le, Schulek a geometriai szerkesztést mind szövegesen, mind egyenletekben közli, minden szerkesztést szerkezetileg és kivitelezési szempontból is indokolva. Határozottan oktatási anyaghoz hasonlít a cikk, itt találunk utalásokat a szövegben a képekre: többnyire szabadkozva, hogy ugyan világosan látszik a tárgyalt téma a rajzon, mégis magyarázatot fűzött hozzá a szerző.³⁵ A helyszínrajz elcsúszott a szövegbeli említéséhez képest, azonban a geometriai-szerkesztési ábrák olyan szöveghelyre vannak beágyazva, amelyhez tartoznak. Ezek szöveg nélkül teljesen értelmetlenné válnának. Ez a szerkesztés és szövegezés a rajzok és fotók olyan kezelésére utalnak, amelyben a megszokott típusú építészeti terveket megjegyezhetőnek tartották, a szöveghelytől külön kezelték, a bonyolult szerkesztésekkel másként bántak. Feltételezhetjük, hogy az olvasók egy tervismertetésnél tudják, hogy a szöveg melyik pontján mely tervlapot kell képzeletükbe idézni, szükségtelennek tartották a szövegben ezekre utalást tenni. Ezzel szemben viszont voltak hosszan, nehezen magyarázható képtípusok, amelyeket mi szemléltető ábráknak nevezünk. Ezeket mind a magyar,

³¹ Ma Szilágyi Dezső tér.

³² A telket a budai polgárok inkább parknak szerették volna. (J.L. 1893, kiemeli Róka [é. n.] 35.)

³³ A budai református templom. *Buda és Vidéke* 2 (1893) 20. 8–9.

³⁴ Schulek 1885.

³⁵ „A szerkesztési fővonalak az alaprajzba berajzolván is világos képét adják a szervezetnek; de azért mégis szükségesnek tartjuk a következő útbaigazítást.” (Schulek 1885. 21.)

mind a bécsi német nyelvű szakirodalom többnyire beépítette a szövegbe az egész időszakban, bár nem mindig írásos utalással, inkább az elhelyezéssel.³⁶ Ebből arra is következtetünk, hogy általánosan, a tervekhez viszonyítva a tördelési, technikai nehézségeket nem volt olyan fontos megoldani, mert a szövegnek és a képeknek nem kellett szorosabban összetartoznia, csak az volt a fontos, hogy legyen képanyag.³⁷ Vélhetően az olvasóközönség nem is igényelte, hogy minden leírt információhoz tartozzon ábra. Az lehetett fontos, hogy az építészeti szakmai kompetenciák segítségével a tervek, képek és szövegek az olvasóközönség össze tudja állítani egy épület, egy szerkezet mentális képét a belső fontos szerkezeti elemekkel együtt.

Schulek Frigyes protestáns templomszerkesztésről írt tanulmányát bizonyíthatóan értő szemmel olvasták. A példánakul választott budai református templomot tervező Pecz Samu egy hasonló témában, a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet ülésén tartott előadásában és annak leiratában³⁸ is utalt rá,³⁹ hogy Schulek úttörő munkájára alapozott.⁴⁰ Sztéhló Ottó pedig egy kisebb templom pályázatát nyerte meg az általános érvényű elemzésre alapozott, Pecz által közkinccsé tett ötszögű alaprajzi megoldással 1890-ben.⁴¹ Pecz Samu 1888-ban lett a budapesti Műegyetem tanára is,⁴² amikor az említett történetibb és szerkesztések leírása helyett gyakorlati példákat hozó szövegét megírta. Ebben a debreceni Verestemplom szolgáltatotta a példát az alaprajz szerkesztésének alaposabb vizsgálatához, a megjelentetett ötszögre szerkesztett alaprajzú templom pedig erősen hasonlít a budai református templom tervére.⁴³

A Fazekas téri templom pályázatáról és elkészültéről nemcsak egy bírálóbizottsági jelentést ismerünk, hanem több és más típusú forrás is a rendelkezésünkre áll. A pályázat eredményéről szöveges hírt adott a *Vasárnapi Ujság* is,⁴⁴ bár a tervekről csak kevés szót ejtett.

³⁶Ezt a gyakorlatot követte a *Wiener Bauindustrie*, a *Zeitschrift des Österreichischen Ingenieur- und Architektenvereins*, a *Der Bautechniker* és az *Allgemeine Bauzeitung*; a *Der Architekt* az egyetlen kivétel.

³⁷Erre utalnak az *Építő Ipar* évindító szerkesztői írásaiban.

³⁸Pecz 1888. Az elmélet és a Fazekas téri templom tervezése kétségtelenül szoros kapcsolatban van. (Sisa 1998. 216.)

³⁹A Schulek által tervezett szegedi református templomot az – egyébként többnyire külföldi példákat felvonultató – illusztrációs anyagban is szerepelteti. (Pecz 1888. 200.)

⁴⁰„Áttérve a kálvinista templom-épület alapalkjának fejtegetésére, kötelességünknek tartjuk fölemlíteni, hogy e téren már Schulek Frigyes tanár mint úttörő szerepel, s jelen értekezésünkben az általa fölvetett eszmék szélesebb alapra helyeztetvén, a fölvetett kérdés talán egy lépéssel előbbre vitetett.” Fölvastatott a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet mű- és középítészeti szakosztályának 1888. évi február hó 20. és 27-én tartott ülésén. (Pecz 1888. 193.)

⁴¹A szolnoki református templom pályázatának bírálói a Magyar Mérnök és Építész Egylet tagjai voltak, így ugyan nagyon röviden, de tudósított az *Építő Ipar* is. Innen tudhatjuk, hogy a nyerteseknek nem tudtak pályadíjat adni. (A szolnoki református templom. *ÉPIP* 13 [1890] 403.) A templomról tervezője egy nagyon rövid ismertetést csatolt csak a rajzmellékletben közölt távlati tervhez, a tervezésre nem tért ki. (Sztéhló 1892.)

⁴²Pecz 1920. 4.

⁴³Sándy Gyula, Pecz tanáregédének memoárjából azt is megtudjuk, hogy a korszakban felmerült az a gondolat is, hogy szellemi szabadalomként levédetik a centrális elrendezésű, sokszög alapú alaprajzi szerkesztés módját. (Sándy 2005. 40.)

⁴⁴Református templom Budán. *IU* 38 (1892) 445.

A templom pályázati kiírását a kijelölt templomépitő bizottság javaslata alapján 1890. június 28-án tárgyalta az egyháztanács. Olyan pályázatot szerettek volna, amelyen a legjobb építészek méretetik meg magukat, és jó megoldást találnak a nem túl előnyös telekből adódó nehézségekre. A pályadíjakat nem tudták magasra emelni, ezért inkább hosszabb időt adtak a kidolgozásra: 1890 júliusában hirdették ki a pályázatot,⁴⁵ beadási határidejét 1892. január 1-jében határozták meg, azaz másfél év állt rendelkezésre,⁴⁶ mégis csak négy mű érkezett be. A bíráló bizottság kétharmad részt egyezett.⁴⁷ A kaposvári jelentéshez képest lényegesen több „száraz adatot” tartalmaz, a pályatervek száma, típusa, mellékletei, a tervezési programnak való megfeleléshez pedig a program bizonyos részleteit is leírják – ezzel segítve az érthetőséget annak, aki nem ismerte az előzményeket. Noha az *Építő Ipar* szerkesztőjének beharangozója szerint: „Örömről szolgál, hogy a fönti nagyon érdekes és tanulságos bíráló jegyzőkönyvet közölhetjük s biztos kilátásunk van rá, hogy a pályaműveket is megismertethetjük olvasóinkkal.”⁴⁸ A tervek közzétételére nem került sor. A szövegben magukra a művekre a taxatív bemutatáson túl építészeti-ábrázolásbeli utalások is vannak. Például az egyik pályaterv alkalmatlanságát a következőképpen eszetelik: „A templomnak szigorúan katolikus jellegén tehát, az a körülmény, hogy a rajzcartonokon a kikapart katolikus főoltár helyébe a célszerűtlen helyzetű református szószék rajzolatot be utólag, természetesen mit sem változtat.”⁴⁹ Ez az egyáltalán nem burkolt kritikai hangvétel nem volt idegen sem az *Építő Ipar*tól, sem az Egylet más kiadványaitól, még olvasói levélben is megjelent olykor.⁵⁰ Ez a szakmai közélet általános hangnemének írásos lenyomata, sőt annak minden bizonnyal némileg tompított változata is. A másik rajzi megjelenésre való utalás már dicséret: „A hatszögű csillagban aranyos C betű B” jellegű pályaterv értékelésében kiemelik, hogy az ábrázolás nagyon könnyed és tetszetős.⁵¹

⁴⁵ Pályázati hirdetmény. *VL* 11 (1890) 2.

⁴⁶ A budapest-pesti ev. reform. Egyháztanács és közgyűlés jegyzőkönyve 1894–1896. 96. Kézirat a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltárában. Kiemeli: Róka [é. n.] 49.

⁴⁷ Bíráló jegyzőkönyv. *ÉPIP* 15 (1892) 187–188, 195–197, 203–204. A bírálók: Czigler Győző, Schulek Frigyes és Kiss István voltak. Utóbbi Budapesten kezdte építész tanulmányait a József Műegyetemen, majd Theophil Hansen és Friedrich von Schmidt tanítványa lett. Még budapesti tanulmányai alatt tanársegéd volt, később kinevezett magántanár az Egyetemen. (Szinnyei 1899. 301–302.) Így Kiss is a tanári hozzáállást erősítette a bizottságban.

⁴⁸ Bíráló jegyzőkönyv. *ÉPIP* 15 (1892) 187.

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ „Lapunk kiadó hivatalának írt s a szerkesztőséghez címzett levelére a felelettel azért maradtunk eddig adósak, mert tulajdonképpen nem tudtuk, ránk tartozik-e a dolog, használván Ön háromféle (»Építési ipar«, »Építési Közlöny« és »Közlöny«) címet. Végre mégis meggyőződöttünk, hogy »Az Építési Ipar«-t akarta Ön érteni. [...] Ha így fogja fel a reklamátiót, igen sajnáljuk, de nem érthetünk Önnel egyet. Ily értelmezés tönkre tenne minden hirlap-irodalmi vállalatot, mert egy példány helyett kettőt adni a különben is csekély előfizetési díj mellett, csakugyan lehetetlen. [...] kérjük a kiadó hivatalunk által már jelzett irtat követni.” Szerkesztői üzenet. *ÉPIP* 2 (1878) 384.

⁵¹ Bíráló jegyzőkönyv. *ÉPIP* 15 (1892) 197.

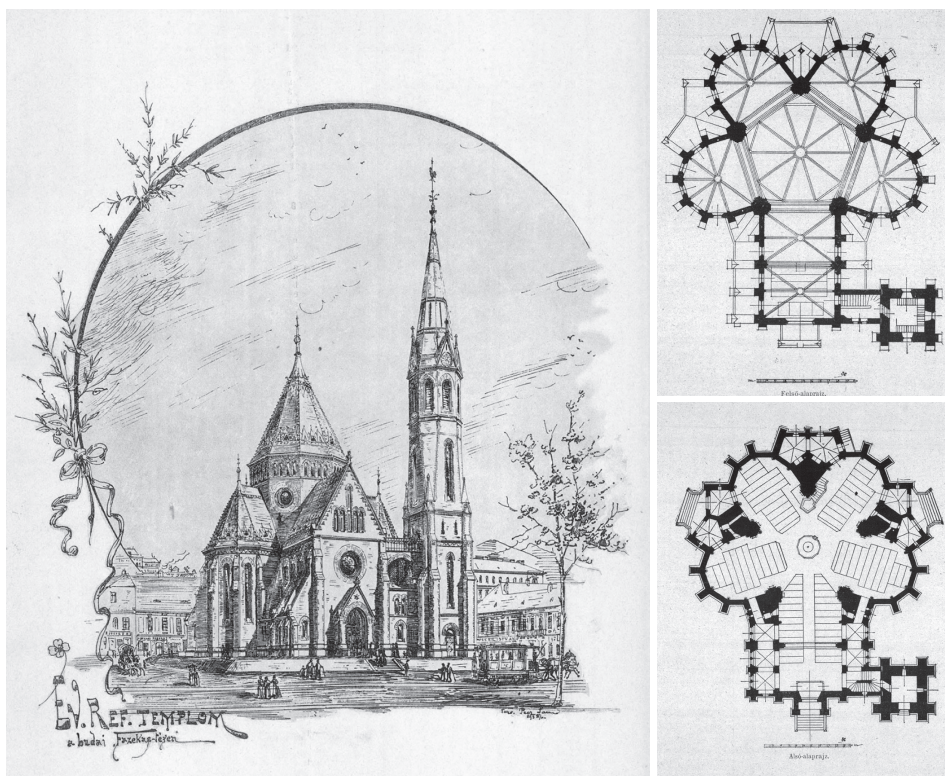
A templomtervek értékelésében előfordul leírás is, de nem önállóan, hanem mindig az értékelés részeként. A jegyzőkönyv az értékelés szempontjait következetesen vette végig, a szóhasználat is ismétlő, bár nem állandó: az alapkoncepció, használati elemzés, térhatás, árnyékhatás és világítás, stabilitás – azaz a szerkezetek állékony-sága –, külső architektúra, különösen az egymáshoz viszonyított arányok és harmónia, végül az összegzés. A funkcióelemzés minden esetben nagyon érzékletesen követi a tervben elképzelt épületek használatát, milyen volna, ha azok megépülnének, ezen a módon támasztják alá ítéletüket a bírálók. Ez a megközelítés azért volt szükséges, mert a megbízók az értékelésre kérték fel őket, de a végső ítéletet az építészetben laikus, az egyházatanács által kijelölt templomépítő bizottság tagjai hozták meg. Ők biztosan igényelték az alapos indoklást és a képletes leírást, amely alapján a felkért szakértők értékelték. A templomépítő bizottság elfogadta az alapos munkát végző bírálóbizottság javaslatát és Pecz Samut bízta meg a templom tervezésével és a művezetéssel.⁵² A pályatervek közül csak a nyertesét ismerjük,⁵³ azt is Pecz Samu hagyatékából, nem a korabeli publikációból. A nyertes pályamű készítéséről nemcsak értékelés maradt fenn, hanem részletes leírás is készüléseinek körülményeiről. Sándy Gyula – Pecz munkatársa – memoárjában leginkább a rajzolás nehézségeit ecseteli.⁵⁴ A kiviteli tervek készítése kapcsán ír az alkotó folyamatáról, az építészeti példák és a szakirodalom használatáról. Pecznek munkaügyben el kellett mennie Budapestről, így a rövid határidő miatt Sándyra maradt előzetes megbeszélés nélkül a torony megtervezése. Így ír a tervezésről: *„Elő is vettem a szertárban lévő, mint itthoni anyagkészletemet, és bőszén tanulmányoztam a műemlék-toronyformákat és a legújabb közleményeket a középkori stílusban készült modern tornyokról, ezek közt Otzen munkáit, amik közül mélyebben elmerültem azok rajzainak szemlélésében, amiket tanulmányutam alkalmával természetben is láttam. Ekképp felfegyverkezve hozzáfogtam »eszem exerciroztatásához« és papírra vettem amint azt magamnak megálmodtam [...] Pecz nézi egy darabig majd [...] fogai között morogva mondta ki az ítéletet: »Szép, szép Sándy úr ez a torony, de hát Otzennek is megvan a maga esze, és más embernek is megvan a maga esze«. [...] Ugy látszik a kelleténél tüzetesebben tanulmányoztam Otzen munkáit és emlékeztem vissza tanulmányutamon nagy élvezettel látott Otzen tornyaira. Ezt a mély benyomást Pecz azonnal felismerte. A vége az lett, hogy szép toronytervemem sutba kellett tennem és a budai ref. templom tornya más ember esze szerint lett megtervezve.»⁵⁵ Jól mutatja Sándy szövege, hogy a kreatív alkotást már akkoriban sem fogalmi úton megfogható folyamatként látták. Az oktatás történelmi szemlélete és a stílusban tervezés alapján akár azt a következtetést is levonhatnánk, hogy mintakönyvekből, készen kapható megoldások begyakorlásával lehetett tervezni, de mint példánk is mutatja a magas színvonalú építészeti alkotás akkor is több volt a minták pusztá kombinálásánál. A historizmus, bár történelmi példákkal dolgozott, de kreatívan használta és nem másolta őket. Ebből a részletből*

⁵²Róka [é. n.] 71.

⁵³MNLOL T 6 No. 30./1–7.

⁵⁴Sándy 2005. 41.

⁵⁵I. m. 49.

2. ábra. A Fazekas téri református templom távlati képe és alaprajzai (ÉPIP 18 [1895] melléklet, 41)

azonban azt is megtudjuk, hogy – valószínűleg az oktatásból vett rutin szerint – létező szokás volt a tervezéshez kurrens szakirodalmat olvasni, de a hozzá tartozó tervek, képek, és főként a személyes látogatás szereplőinknek sokkal fontosabbak voltak. Ez a gondolkodásmód nyilvánvalóan a szakmai folyóiratok szerkesztőségét és közönségüket is jellemezte.

A már majdnem kész épületet háromrészes cikkben mutatta be Sándy Gyula, és rajzmelléklet is megjelent az *Építő Iparban*.⁵⁶ Sándy főként az építésnek a gyakorló építész szemszögéből megélt történetét írta le három részben. A második részben tárgyalta részletesen a telekből adódó kivitelezési nehézségeket, a liturgiai alapokból kiinduló tervezés történetét, leírta a templom belső és külső kialakítását, a bemutatásban konkrét méretek is tartoztak a szöveghez. Ehhez kapcsolódott mellékletként a majdnem kész templom végleges tervei közül egy látványos távlati kép, dekoratív florális díszű – már-már szecessziós – keretben, amelynek aláírása Pecz Samut jelöl-

⁵⁶ Sándy 1895.

te meg, de rajzolója Sándy Gyula volt (2. ábra).⁵⁷ Ilyen grafikai megoldás a magyar szakirodalomban ritka, az osztrák lapokban és az 1880-as évek általános sajtójában⁵⁸ rendszeresen jelentek meg különleges rajzi megoldásokkal operáló tervek.⁵⁹

A felavatásról a *Vasárnapi Ujság* számolt be az építés történetét is ismertetve, még a tervezőről, Pecz Samuról is közöltek fotót.⁶⁰ A szövegben a szerző Kiss Áron valószínűleg a könnyebb érthetőség kedvéért, az alaprajz alapalakját, az ötszöget inkább csillagnak mondta, az alapötszög oldalaihoz csatlakozó tízszögletes fülkéket pedig karéjoknak nevezte. A stílust először csúcsíves szabásúnak titulálta, majd később ugyanebben a szövegben a korabeli szakszerűbb megnevezést, a korai „góth stylus”-t használta. Az épületről készült, viszonylag nagy méretben közölt fotóra is utalt egyben, hogy ez ott jól megfigyelhető. Az épület arányainak megértéséhez sok méretet szerepeltetett a szövegben. A cikk azonban – megjelenési helyének megfelelően – inkább a társasági eseményt, a vallásos közösség számára fontos tényezőket részletezte, építészeti fejtegetésbe nem ment bele. Pár évvel a felavatás után az osztrák szecesszió lapja is két képpel ellátott cikket szentelt az épületnek a magyar millenniumi építkezéseket bemutató anyag részeként.⁶¹ A szöveg a funkciók megnevezésével szakszerű leírása a templom belső kialakításának, tömegének. Említi a szerkesztési elvet, anyaghasználatot, végül a díszítést és a berendezést, valamint az anyagiakra való hivatkozást annak szerénysége miatt.⁶² A kapcsolódó illusztrációk a tervezők számára legfontosabb elemeket mutatják: az Úrasztalt, az egész épület középpontját és a két szint alaprajzát, léptékkal, aláírással. A képaláírás és a cikk címe is pontos, megnevezi a tervezőt és megadja a titulását is, a belsőt ábrázoló fénykép készítője viszont ismeretlen marad.⁶³ Tördelés szempontjából a fotó egy másik magyar épület leírása mellett kapott – eléggé kényszeredett – helyet.

Pecz önéletírásában több oldalt szentelt a templom építésének.⁶⁴ Eddig csak a beosztott munkatárs – Sándy Gyula – visszaemlékezése került szóba, Pecz Samu memoárjában nagyon szikáran írja le az építés történetét, a templomot esszenciális vonásaival ismerteti, magát csak párszor említi benne, a motivációról vagy kivitelezésről is csak nagyon röviden, szakmai szempontból írt, és ábraanyag nem kapcsolódik a kéziratához. Egyikőjük sem említette azt a kritikát, amelyet a magyar művészettörténet legnagyobb hatású művészetfilozófusa, Fülel Lajos írt 1918-ban, amely-

⁵⁷ Sándy 2005. 40, 116. Ez a rajz nem azonos avval, ami a főváros megrendelésére az ezredéves kiállításra készült.

⁵⁸ *VU 31* (1884) 517.

⁵⁹ Ilyenek a kollázsszerű kompozíciók, a trompe o'leil módszerrel közölt tervek és a wagneri hatású rajzkeretezések.

⁶⁰ K.Á. 1896, a szerző valószínűleg Kiss Áron, akinek a felolvasását idézi a cikk.

⁶¹ Der neue Calvinerkirche in Budapest. *Der Architekt* 3 (1897) 5–6.

⁶² Ez a tartalmi szerkezet, a leírás objektivitása, a magyar „Úr asztala” megnevezés tükörfordításának, a „Tisch des Herrn” szónak – és nem a német liturgiában szokásos „Abendmahlstisch” kifejezésnek – a használata, és az, hogy Pecz nevét itt helyesen használják – miközben máshol sok névalakban, de szinte sosem helyesen jelent meg –, egyértelművé teszik, hogy a szerző magyar volt.

⁶³ Noha a lapszámban megjelent rajzok szignáltak (Grüner).

⁶⁴ Pecz 1920. A másik memoár 1950–53 között készült: Sándy 2005.

ben azzal vádolja Peczet, hogy csak a gótikus stílus illusztrálása vezette a templom tervezésében – ehhez a szöveghez semmilyen kép nem tartozott, csak az 1974-ben gyűjteményes kötetben megjelent verzióhoz válogatott illusztrációkat a szerző.⁶⁵ Fülep – itt a leginkább tetten érhetően tévedésen alapuló – hozzáállása hosszú évtizedekig befolyásolta nemcsak a templom recepcióját, de az egész korszak historizáló építészetének megítélését is. Az általa meghonosított pejoratív értelmű eklektika megnevezés csak lassan kopott ki a szakértők szókészletéből, a laikusok szóhasználatában ma is gyakran előfordul.

BUDAPEST, LIPÓTVÁROSI ZSINAGÓGA 1898–1899

A magyar állam ezeréves ünnepe, a Millennium óriási fellendülést hozott az építő iparnak. Korszakunkban a folyóiratok, megjelenések számát és minőségét tekintve a leggazdagabb időszaka az 1890-es évek közepétől egészen az első világháború nehézségeinek begyűrűzéséig, az 1910-es évek közepéig tartó nagyjából tíz év. Az 1896-os millenniumi ünnepek lezárultával azonban ez a gazdasági hatás múltani látszott, az építőipar 1899–1903 között súlyos válságot élt meg, az építésszek a sajtóban is sokat panaszkodtak róla, hogy kevesebb lett a megbízás.⁶⁶ Ezzel egyidőben azonban nagyon fontos pályázatok zajlottak a századforduló időszakában. Közülük publicitásában kiemelkedik a nagy lélekszámú budapesti zsidó közösség belvárosi, 3600 fő befogadására alkalmas „szuperzsinagógájára” kiírt nyílt, jelíges pályázat, amelyre nagyon sok, 23 pályázati mű érkezett be. Érdekes, hogy éppen ezt a kiírást nem közölte egyik építészeti szakfolyóirat sem, csak a saját definíciója szerint zsidó felekezeti jellegű politikai és szépirodalmi közlöny, az *Egyenlőség*. A hetilap 1898. február 20-i számában nemcsak hírt adtak a pályázatról, de rögtön az egész programot is közzölték.⁶⁷ Az *Építő Ipar* csak arról írt korábban, hogy várható a pályázat.⁶⁸ A határidő a Fazekas téri református templomhoz hasonlóan szintén messzi volt, az eredeti, 9 hónapos leadási időt még meg is hosszabbították 1899. február 1-ig, így majdnem egy év állt a pályázók rendelkezésére. A beérkezett művekből készült kiállítással⁶⁹ pont egy időben volt az ország legjelentősebb közgyűjteményére – a budapesti Szépművészeti Múzeum épületére – kiírt pályázat anyagának be-

⁶⁵ „pl. a Szilágyi Dezső téri ref. templomot, amely nem rendeltetési céljára, hanem annak egyenes rovására készült a gótikus stílus iskolai illusztrálása kedvéért, amelyben épp azt nem lehet csinálni, amire való volna, prédikálni, szóval amely létének legegységibb föltételét sem teljesíti – a kicsiből is megérthetni az építészetnek a konstruktív szellem kivésésével s a történeti stílusok értelmetlen kultuszával egy század leforgása alatt megérett mérhetetlen, tovább már alig fokozható romlását.” (Fülep 1918.)

⁶⁶ Ezen építőipari válságot Széll Kálmán kormányának drasztikus kiadáscsökkentése okozta, amellyel a megelőző fél évtizedben a millenniumi építkezések generálta költségeket kívánták ellensúlyozni. (*ÉPIP* 24 [1901] 150, 243; *ÉPIP* 25 [1902] 163, 342.)

⁶⁷ A Lipótvárosban építendő új templom pályázati programja. *Egyenlőség* 12 (1898) 8. 12–13.

⁶⁸ *ÉPIP* 22 (1898) 12.

⁶⁹ A kiállítást a bírálati jegyzőkönyv elkészülte után nyitották meg a nagyközönségnek. (*PV* 3 [1899] 8. 4.)

mutatása is, személyi egyezés is van a két verseny mezőnyében.⁷⁰ A két pályázatot többször említették együtt a cikkekben,⁷¹ és az összehasonlításból mindig a zsinagóga versenye került ki győztesen, a múzeum pályázatára csak kilenc pályamű érkezett be. Az építészetileg kihívást jelentő téma mint feladat is vonzó lehetett, hiszen – ahogy a református templom ideális tervével – itt is egy típust lehetett megalkotni. Másrésztől a díjak is viszonylag magasnak számítottak a korban: az elsődíjas tervet 3000, a másodikat 2000 forinttal jutalmazták.⁷² Nemcsak mennyiségében, de művészi megoldásaiban is egyértelműen jobbnak tartották a zsinagóga pályázati anyagát, elfogulatlannak és a protekciónak nemesen ellenállónak a zsűrit, aki a fiatal tehetségeket díjazta.⁷³ Ezzel kapcsolatban a megbízókat is dicsérték, hogy a bírák minden nyomás nélkül dönthettek, a művészi szempontokat vették figyelembe, és a kitűnő terveknek anyagi elismerést is megíthettek a dicséret mellé. Annak ellenére, hogy az adott költségvetésbe egy terv sem fért bele, és átdolgozás nélkül kivitelre egyet sem javasoltak, részletesen bírálták az összes tervet.⁷⁴ A nyertes a Foerk Ernő és Schömer Ferenc páros volt „*Alef*”, a második Bálint Zoltán és Jámor Lajos párosa „*Mózes*”, a harmadik Leitersdorfer (Lajta) Béla „*Rajzolt hexagramm 5659*” jeliségű tervükkel. Megdicsérték további hat tervet: Scheer Izidor, Vágó László és Vágó József („*Nyolc lépcsőház*”); Márkus Géza („*Non ebur nec aurea*”); Schickedanz Albert és Herzog Fülöp („*rajzolt Hétágú gyertyatartó*”), Baumhorn Lipót („*5659*”); Freund Vilmos („*Hit és remény*”); Kármán és Ullmann („*Rajzolt Mózes fej*”). A megdicsért tervek közül csak Freund Vilmoséről nem jelent meg semmilyen ábrázolás, de a tervsorozatok közül több is van, amelynek épp a három fő lapját (alaprajz, metszet, homlokzat vagy távlat) nem közölték.⁷⁵ Az ismert tervek a századfordulón népszerű építészeti megközelítések széles palettáját vonultatják fel, izgalmas tervezési megoldásokkal, a maga korában és több mint száz évvel később is témát adva az elemzőknek.

A bőséges cikk-kínálatot két részre osztjuk: amelyikhez tartozik illusztráció és amelyikhez nem. Ez a megkülönböztetés a médiumok típusa szerint is érvényes, az illusztrált ismertetések mind hetilapokban, döntően szaklapokban, a csak szöveges

⁷⁰ Például Schickedanz Albert és Herzog Fülöp indult mindkét pályázaton, mindkét zsűri munkájában részt vett Hauszmann Alajos és Schulek Frigyes. (*ÉPIP* 23 [1899] 81; H. Gaal 1899.)

⁷¹ Palóczy 1899; P[aur] 1899; Tar 1899; *Neues Pester Journal* 20 (1899) 14. 1.

⁷² A díjak a programmal együtt jelentek meg. (A Lipótvárosban építendő új templom pályázati programja. *Egyenlőség* 12 [1898] 12–13.) A múzeum pályázatán kétszer magasabb díjazásért versengtek. (*ÉPIP* 23 [1899] 81.)

⁷³ Haber figyelt, ügyelt arra, hogy a laikusok számára bemutassa a zsűri tagjait. „*A jury a pestihitközség elnökéből, Kokner Zsigmondból, két előjárósági tagból: Deutsch Sámuel és Baumgarten Lajosból, König Károly, a bécsi politechnika tanárából, Stiaszny Vilmos, bécsi műépítőből, Alpár Ignáczból, a mérnök és építész egyesület képviselőjéből, Bakos Jánosból, a székesfővárosi közmunkák tanácsának tagjából, Heuffel Adolfból, a székesfőváros középítési igazgatójából, Hausmann Alajos műépítő, a m. kir. műegyetem tanárából, Schulek Frigyes műépítő, az orsz. mintarajziskola és rajztanár-képző tanárából és Steindl Imre műépítő, a m. kir. műegyetem tanárából alakult.*” (Haber 1899.)

⁷⁴ Haber 1899; *PH* 59 (1899) 8. 6.

⁷⁵ Ismerjük még Schickedanz Albert – Herzog Fülöp teljes tervsorozatát (MNL OL T 7 – No. 1/1–113., T 7 – No. 2/1–41), ezeket terveket a korabeli sajtó nem publikálta.

cikkek pedig a napisajtóban jelentek meg. Az ábraanyag közlése a korábbiakhoz képest sokat fejlődött: a *Vasárnapi Ujság*ban jelent meg a Schickedanz és Herzog páros, Lajta Béla, Bálint és Jámbor páros terveinek távlatrajza, valamint a Márkus Géza makettjéről készült fotó (3. ábra),⁷⁶ utóbbi kifejezetten újdonságnak számított.⁷⁷ Az előző példánkhoz, a Fazekas téri református templomhoz képest a magyar szaksajtóban erre az időre eltűnt az illusztrációkról a fotós vagy a sokszorosító vállalat neve. Az *Egyenlőség* című hetilap amúgy rendkívül kevés képet közölt, és az ábrák általában nagyon rossz minőségűek voltak, de ebben az esetben bemutatták a nyertes terv főhomlokzatát, a második és harmadik díjas terv távlatát. Szinte természetes, hogy a családi lapokban nem voltak alaprajzok, csak távlati képek, de az *Ungarische Bauzeitung* szakfolyóiratban is csak két távlatot közöltek, a második és harmadik díjazott tervét.⁷⁸ Ahogy említettük, a szakmai sajtóban érdekes módon nem jelent meg a kiírás, és a pályázatról sem tudósítottak bőségesen. Az *Építő Iparban* ugyan ígérték,⁷⁹ hogy majd bővebben közölnek képeket, de pár lap kivételével ez elmaradt,⁸⁰ nem is írtak bővebben a tervekről. Az *Egylet Közlönye* azonban hosszú elemző cikket szentelt a témának, amelyet H. Gaál Adorján, a Budapesti Magyar Királyi Állami Felső Építő Ipariskola tanára írt. Valószínűleg ez is többszörös lett volna, mert csak az elsődíjas tervet elemezte, és képet is csak erről közöltek.⁸¹ A szövegekben egyre többször reflektálnak a tervek által fejben összerakható térhatásra, ez különösen H. Gaál cikkében figyelhető meg. A következő szófordulatokkal él: „különösen ahová a szem a belső térhatás megítélésénél okvetetlenül odatéved”, vagy „közvetlenül térhatásukban nem is szemlélhető”.⁸² Utal továbbá arra is, hogy amit a rajzról le tudunk olvasni, nem biztos, hogy tömegében is ugyanazt a hatást fogja kelteni, mint amit így elképzelünk. Például a kupola a homlokzati rajzon túlságosan nagynek tűnik, de a valóságban a térhatása sokkal kedvezőbb lesz, mert a valódi perspektívában mindenképpen kisebbnek fog tűnni és belesimul majd a környezetbe. Sőt azt is írja, hogy ezzel a jelenséggel kapcsolatban biztos benne, hogy az építészek a hatást számításba vették, azért terveztek így. A szerző tanítói rutinjának is betudható, hogy ebben a cikkben már ábrázolás is található a szöveg mellett, és nem is szabadkozik a magyarázat miatt, mint Schulek – a Fazekas téri templom előzményeként bemutatott, református templomok ideálterveiről szóló írásában. A leírás azonban itt is kiegészül valamennyire a tervek térbeli hatásának leírásával: „Az alaprajz a görög keresztalakból indul ki, melynek magját a négyzet, mint kupo-

⁷⁶ P[aur] 1899.

⁷⁷ A makettek elsősorban a laikus közönség megszólítására készültek, valószínűleg a sajtó Márkus iránti feltétlen lelkesedését is jelentősen segítette. A *Hét* című folyóiratban megjelent hosszú cikk esztétikailag igen képzett, de építészeti területen laikus szerzője – Tar Lőrinc, aki a *Nyugat* későbbi szerkesztőjeként már az Ignotus nevet használta – egyenesen rajongott a tervekért, és a tehetség megmutatkozását vélte megjelenni a dúsan díszített magyaros terlvlapokon. (Tar 1899.)

⁷⁸ Sommer 1899.

⁷⁹ *ÉPIP* 23 (1899) 90.

⁸⁰ *ÉPIP* 23 (1899) 87, 88, 89, 90, 103, 104.

⁸¹ H. Gaál 1899. VII–VIII. rajzmelléklet.

⁸² I. m. 125, 126.

latér alkotja. A kereszt szárnyait a karzatok foglalják el, míg a főhomlokzat felé nyúló ágot előcsarnokszerű építmény bővíti meg. Az egész elrendezésnek, az előcsarnok és az épületnek evvel szemben levő oldalához csatolt mellékhelyiségeket magában foglaló csoportozata, hosszúkás alakot kölcsönöz, mely körülmény a kupolának külső térhatását csak kedvezőbbé teszi.”⁸³ Ezt a fajta térkompozíció-összeállító mentális képességet a korábbi írott szövegek nem nevesítik, nem emelik ki.

A már említett, *Építő Ipar*ban megjelent cikk igazából nem is a zsinagóga pályázatáról szól, hanem valóban két tervpályázat, a zsinagóga és a Szépművészeti Múzeum összevetése.⁸⁴ Eszerint értékelhetjük Palóczy Antal írását, aki gyakorlott szakíró és egyébként H. Gaál Adorján tanártársa volt. Dicsérte a nyertes Foerk Ernő – Schömer Ferenc páros rajzainak bámulatos virtuozitását; a metszetet, amely a kupolát feltárja egyenesen fenomenálisnak nevezte; és a belső térhatását is említi. A többi díjazott és dicséretben részesült tervet rövidebben írta le, állandó szempontrendszerrel, de nem kötött sorrendben. Általában a stílus és az alaprajzi- vagy téralakítás az értékelés elejére került. Ezenkívül mindig a fontos, jellegzetes elemeket emelte ki. A szöveg tördelését tekintve illeszkedik az *Építő Ipar* ekkoriban jellemző képszerkesztési szokásaihoz: a cikkben az első illusztráció a szinte teljes oldaltükröt elfoglaló három terv a máriaremetei Boldogasszony-kápolnáról, amelyet ugyan az egyik nyertes pályázó, Schömer Ferenc tervezett, de semmi köze nem volt a két pályázathoz, amelyről a szöveg szólt. A cikk végén csak ahhoz fűztek magyarázatot, hogy miért a harmadik díjas tervanyagot közölték: ezt szerezték meg a leghamarabb. A pályaművek képes bemutatása nemcsak hiányos volt, de a nyertes tervek is teljesen más cikkek mellett, nem is egymás után jelentek meg később.⁸⁵ Palóczy cikke a korabeli pályázati szakirodalomban mondhatni általánosnak mondható mind felépítés, mind lényeges pontok kiemelése ügyében. Az illusztrált, szakmai cikkek közül az *Ungarisches Bauzeitung*ot már említettük, Josef Sommer cikke tartalmát tekintve az addig megjelent cikkeket összegezte,⁸⁶ és inkább benyomásokat írt le, sem funkcióelemzést, sem térlátást igénylő összefüggéseket nem közölt. Építész által írt cikk jelent még meg az *Építészeti Szemlé*ben is.⁸⁷ A (T.) néven író szerző cikkének már az elején a konkrét tervlapok megjelenésére vonatkozó összegző megállapításokat tett; hogy sok lap részletgazdag, művészi kialakítású, és van köztük pár szép akvarell is. Majd az egyes tervek közül az első két díjazott pályamű értékelését is azzal kezdte, hogy a rajzi megjelenés milyen. A nyertes pályamű stílusából pedig csak egy konklúziót vont le: Foerk és Schömer Steindl Imre asszisztensei, az Országház terveinek hatásától nem tudtak szabadulni. A térhatás említése itt sem marad el: a Foerk–Schömer-tervről írta, hogy szerinte a tervrajzon jobban fest, mintha megépülne, mert hatása

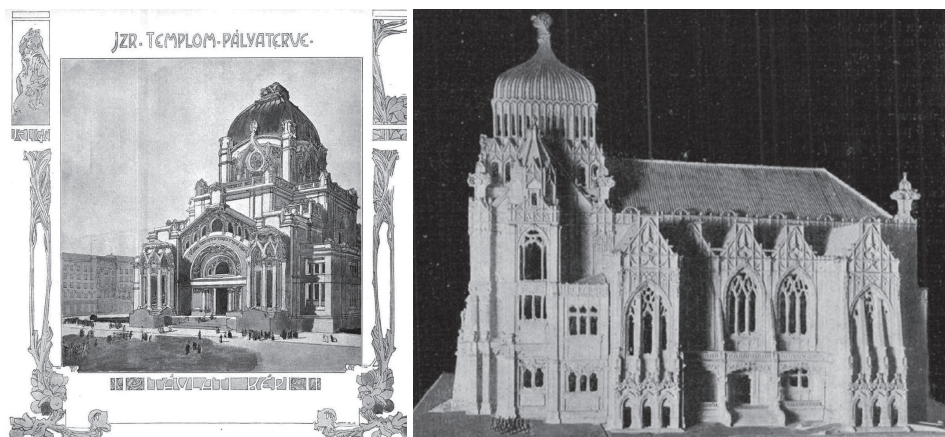
⁸³I. m. 126.

⁸⁴Palóczy 1899. 85.

⁸⁵*ÉPIP* 23 (1899) 96, 103, 104.

⁸⁶Részben a hibákat is átvéve, a *Vasárnapi Ujság*ban megjelent rossz számot közölte újra, mely szerint 14 mű érkezett be. (Sommer 1899. 97.)

⁸⁷T. 1899.

3. ábra. Lipótvárosi zsinagóga, a Kármán–Ullmann páros tervének távlati képe és a Márkus Géza modelljéről készült fotó (*Der Architekt* 5 [1899] 88; *VU* 46 [1899] 201)

nyugtalan lenne a sok részlettől. A szerző a második díjas Bálint és Jámbor páros tervét keresetlenebbnek, az építészeti kialakításában szerencsésebbnek tartotta.

Mint láttuk, újdonságként a rutinosabb szakíróknál megfigyelhető a térhatás említésén túl, hogy egyre több megjegyzést tesznek a pályatervek rajzi megjelenésére. Ez nem véletlen, hiszen a bécsi szecesszió hatása ekkor gyűrűzött be Budapestre, amelynek – rajzi szempontból – egyik ismertetőjegye az ornamentális díszekkel dúsan keretezett tervlap és általánosságban a grafikai megjelenítés fókuszba kerülése. Bár Magyarországon ennek a stílusiránzatnak nem sok követője volt, nem is jelent meg magyar nyelvű szakajtóban a pályázat egy dicséretben részesített tervsorozata, a szecessziót követő Kármán Aladár és Ullmann Gyula páros munkája (3. ábra). Ezt csak a *Der Architekt* folyóiratból ismerjük: a kapcsolódó leírás a magyar építészek „modern” stílussal szembeni ellenérzését említi.⁸⁸ Ez a kritika felszínesebb volt, hiszen a második és harmadik helyezett pályamű is a korszakban használatos modern jelzőt kapta, tehát a zsűrinek nem volt gondja ezzel. Az osztrák lapban csakúgy, mint máskor, nem írtak bőségesen a tervekről. Azonban itt jelent meg a legtöbb terv,⁸⁹ olyanok is, amelyeket Magyarországon csak a kiállításon lehetett megnézni – különösen a századfordulós stílusú tervekre igaz ez –, viszont a nyertes tervet egyáltalán nem

⁸⁸ „Anknüpfend an unsere Veröffentlichung, die Concurrenz für die Synagoge der Leopoldstadt in Budapest betreffend, reproducieren wir den Entwurf der Architekten Aladár Kármán und Julius v. Ullmann. Dieser Entwurf hat durch selbständige Auffassung und moderne Bearbeitung gothisierender Elemente gerechtes Aufsehen erregt. Klare, einfache Grundrissgestaltung, sowie monumentale Gliederung, vereint mit dem glücklich getroffenen mosaïschen Tempelcharakter; zwangen die der modernen Richtung feindliche Jury, dem Entwurf eine Belobung zuzuerkennen.” (Concurrenzpläne für die Synagoge in der Leopoldstadt in Budapest. *Der Architekt* 5 [1899] 39.)

⁸⁹ Concurrenzpläne für die Synagoge in der Leopoldstadt in Budapest. *Der Architekt* 5 (1899) 26–27, 30–31, 39–40.

közölték. A második díjas terv leírásában foglalták össze a pályázat programját, a szövegrészhez tartozó terv is máshova került, szerkesztésileg itt sem tartoztak össze.

A kiállítás kiemelt társasági eseménynek számított, a napilapok közül több is beszámolt róla.⁹⁰ A pályázat ügye kilépett az építészek szűk szakmai szférájából, sőt némiképp ki is csúszott a kezükből: a kiállítóknak a nagy olvasótáborral rendelkező napilapok fontosabbak lettek, mint a szaklap, ami ennek hangot is adott.⁹¹ Az *Egyenlőség*ben megjelent hosszú cikk szerzője meg is említette a kiemelt érdeklődést a napi sajtótól, és hozzátette, hogy a napilapok csak általános szempontokat vizsgálva mondtak önálló véleményt.⁹² Ennek okát a szerző abban látta, hogy lelkiismeretesen nem is vállalkozhattak a cikkírók a rövid megtekintés után saját, szilárd alapokon nyugvó vélemény kialakításra. Ezek a beszámolók egybehangzóak lettek, és szinte csak a zsűri ítéletét ismételték.⁹³ A jegyzőkönyv teljes szövege a sajtóban nem is jelent meg, ma az egyik nyertes pályázó, Foerk Ernő hagyatékából ismerjük.⁹⁴ A nyertesekre vonatkozó részét azonban publikálta az *Egyenlőség* című lap.⁹⁵ Kiolvasható belőle egy kötött szempontrendszer és sorrendiség, amely inkább a kezdeti, kaposvári jegyzőkönyv szerkezetére hasonlít: először a stílus, a tömeg leírása, megítélése szerepel. Más, a tervekről írt publikációban is ezt láttuk: Pálóczy is általában a stílussal kezdte az értékelést,⁹⁶ és a laikus sajtó is jellemzően ezt a témát emelte ki, bár az ott használt szakszókincs vegyes képet mutat.

A *Vasárnapi Ujság* ábraanyagát már említettük,⁹⁷ a hozzá tartozó szövegben elég sok az építészeti leírás, mely az ábrázolásra is utal. Egyrészt tömegformálásra vonatkozó megjegyzésekkel kezdődött a legtöbb értékelés, és sokat foglalkoztak a stílussal, legyen az belső vagy külső. Ezek a meghatározások nem voltak szakmaiak, és olyan szófordulatokat, kifejezéseket alkalmaztak, amelyeket szakíró nem nagyon írt volna le, mint a „*túltömött díszítés*”. A Fazekas téri templom felavatásakor közölt leíráshoz képest viszont a szöveg határozottan építészeti tematikájú.

Haber Samu publicista, a pályázat egyik legfontosabb hírmondója, az *Egyenlőség* folyóiratban közölt egy hosszú, az építés szinte minden vonatkozására kiterjedő cikket, amelyben az okotói és a pályázati programtól kezdve a tervekből készült kiállítás megtekintéséhez tartozó praktikus információkig sok mindenről tájékozódhatott az olvasó. A cikk nagy részét nem ő írta, hanem idézte, és alcímekkel jól áttekinthe-

⁹⁰ PH 59 (1899) 8. 5–6; PV 3 (1899) 8. 4; BH 19 (1899) március 9., 6–7; PL 46 (1899) március 11., melléklet; PL 46 (1899) március 2., melléklet; PL 46 (1899) március 31., melléklet; Hevesi 1899; Objectivus 1899.

⁹¹ A terveket például a szakírók csak futtában tudták megnézni, miközben a napilapok zsumnalisztáinak több idejük volt. (VK 5 [1899] 14. 2.) Ez a probléma a Tözsdepalota pályázatának esetében is előkerült. (Komor 1899a.) A kapcsolódó sajtóvisszhangról: Németh–Marótyz 2013.

⁹² BH 19 (1899) 9; PH 59 (1899) 8. 5.

⁹³ Érdekes, hogy csak azután nyitották meg a kiállítást a nagyközönségnek, miután írásban hivatalosan is megszületett a bírálati jegyzőkönyv, miközben tartalmát már közölték. A hírlapírók minden bizonnyal informális úton jutottak hozzá a kéziratossá bírálathoz, vagy szóbeli értesülést szereztek.

⁹⁴ BTM Kiscell Foerk-hagyaték, ltsz. nélkül.

⁹⁵ Haber 1899; BTM Kiscell Foerk-hagyaték, ltsz. nélkül.

⁹⁶ Pálóczy 1899.

⁹⁷ P[aur] 1899.

tővé tette a bírálóbizottsági jegyzőkönyv közölt részeit. Haber arra is kitért, hogy az addig megjelent cikkekben mi volt a központi kérdés: a zsinagógáknak mi legyen a stílusa.⁹⁸ Erről szintén egy, a felekezethez szorosan kötődő periodikában, az *Izraelita Magyar Irodalmi Társulat Évkönyvében* írt a művészettörténész Dr. Meller Simon,⁹⁹ aki jártas volt a zsidó liturgiában, de emellett az építészeti formálásról is határozott véleménye volt.¹⁰⁰ Haberral mindketten tévűnek tartották a mór-arab stílust és a salamoni templomhoz való formai visszatérést.¹⁰¹ Erről a kérdéstről is szól a *Pester Lloyd* Objectivus álnevű szerző tollából megjelent cikke, amely miatt parázs vita alakult ki az ismeretlen szerző és a tervpályázat kapcsán érintett kör – azaz a pesti zsidó hitközség és az építészek – között.¹⁰² A cikk témáját a Magyar Mérnök és Építész Egylet mű- és középítési szakosztálya is napirendre vette, és felháborodásának adott hangot, bár nem a stíluskérdés miatt.¹⁰³ Egy bevallottan laikusnak is szöveget ütött a fejébe a zsidó templom építészeti problematikája, és beküldte a Bibliából kimásolt és rövid bevezetővel ellátott szövegrészt az építészek segítségére, amelyben Salamon templomát írták le.¹⁰⁴ A vita lezárása a sajtóban már nem jelent meg, a kérdést valószínűleg nem is lehetett volna ezen az úton megoldani, különösen úgy, hogy a pályázat tárgya nem valósult meg; de jól jellemzi a korszakot – és leginkább a magyar sajtó plurális, konfrontatív jellegét –, hogy egy kifejezetten építészeti probléma megtárgyalása kilépett a szakajtó közegéből, és laikus hozzászólók is írtak cikkeket a témáról, arra pedig reakciók születtek a szakma részéről.

A lipótvárosi zsinagóga meg nem valósult épületének pályázata az építészettörténet historiográfiájában is kiemelt fontosságú téma. Ez volt az egyik első pályázat, amelyről részletes, önálló építészettörténeti kutatás jelent meg tervelemzéssel.¹⁰⁵ A magyar művészettörténeti kutatásban – ha építészettörténeti a téma – hagyományosan a szöveges források és tervek olvasása adja a gondolatmenet gerincét, és ehhez társul az építés kontextusának történeti kutatása. A kutató főként a korabeli írásos

⁹⁸ Haber 1899. 2.

⁹⁹ Meller 1900.

¹⁰⁰ Meller Simon (1875–1949) művészettörténész, 1910–1924 között a Szépművészeti Múzeum grafikai osztályának vezetője volt, az itáliai, a német és a magyar művészettel foglalkozott. (Gábor 1998. 14.)

¹⁰¹ Ennek a jelen tanulmány keretei közt csak szövegahagyományi-publikációs terjedésbeli jelentőségét emeljük ki.

¹⁰² A *Pester Lloyd* szerkesztősége kiemelte, hogy vitára érdemesnek tartották megjelentetni az írást, de nem feltétlenül értenek egyet a benne írtakkal. (Objectivus 1899.) Az *Egyenlőség* című lapban válaszolt Komor Marcell, ott a szerkesztőség megjegyzése Komor cikkéhez az volt, hogy építész szakférfinek tartották Objectivust, mert nem értett a zsidó teológiához és liturgiához. Komor, aki pedig építész, inkább vallási szakértőnek tartotta, mert szerinte Objectivus nem értett az építészethez. (Komor 1899b.)

¹⁰³ A magyar építészek problémája – a zsinagóga kialakításának és stílusának kérdése – mellett a német nyelvű *Pester Lloyd* vendégszerzője azt is felvetette, hogy mivel a magyar építészek képtelenek voltak betartani a költségvetési kereteket, ezért külföldi építésztől kellene beszerezni a tervet, ez természetesen szúrta az egyleti tagok szemét. (Objectivus 1899; *ÉPIP* 23 [1899] 129.)

¹⁰⁴ Salamon király temploma Budapesten. *Magyar Estilap* 9 (1899) március 9., 2–3.

¹⁰⁵ Gábor 1998. Természetesen korábban is jelentek meg pályázatokról építészettörténeti kutatások, többen is tárgyalták a Magyar Tudományos Akadémia székházára kiírt versenyt, írásaikban azonban nem a tervek a főszereplők. (Hajnóczy 1988; Kemény 1991.)

források, különösen jegyzőkönyvek, építészek megjelent szövegeinek logikájának megértésén keresztül próbálja feltérképezni az alkotás folyamatát. Így fordulhat elő, hogy főként művészettörténeti tanulmányokban élnek tovább a tervleírások, jegyzőkönyvek és kritikák szöveganyagai.

SZEGED, FOGADALMI TEMPLOM 1903–1904

A következő példánk helyszíne a mai Magyarország délkeleti régiójának egyik lefontosabb városa, Szeged, ahol Budapest mellett a legnagyobb egybefüggő historizáló épületállomány maradt fenn. Ennek az a szomorú oka, hogy a városban 1879-ben óriási károkat okozott az árvíz, így újra fel kellett építeni a város nagy részét. A vész elmúltával a megmenekülést jelentő gyors segítséget isteni gondviselésnek tekintették, és hálájuk jeléül a város képviselőtestülete 1880 novemberének végén fogadalmat tett egy óriási templom építésére. A fogadalom beváltásához Bonnáz Sándor püspök anyagi segítséget nyújtott 1897-ben,¹⁰⁶ a tervpályázatot azonban csak 1903 novemberében hirdették meg egy 3400 fő befogadására alkalmas templomra. Az *Építészeti Szemle* közölte a rövidített programot, az érdeklődőket a városhoz vagy a Magyar Mérnök- és Építész Egylet felé irányította további információért.¹⁰⁷ Ennél sokkal részletesebb kiírást közölt a *Művészet* című folyóirat,¹⁰⁸ amely főleg a „modern” irányzatot követő műveknek és eszméknek adott helyet, de volt egy „Lejáró pályázatok” című rovata is. A kiírás szerint a pályázat bizonyos tekintetben nagyon alaposan volt előkészítve: ugyan nem nevesítve, de közölték, hogy a 12 tagú bírálóbizottságban az Egylet által kijelölt 3 fő építész lesz; megadták, mi fog történni, ha sikertelen a pályázat; megvételre javasolt tervek esetén milyen összeggel gazdálkodhat majd a zsűri. Az Egylet régi követelését is teljesítette a város, miszerint a nyertes szerződésében az Egylet tervezői díjszabása szerint fogják számolni a munkadíjat, amelybe az első díj is beleszámít, még arra is kitértek, hogyan kezelik majd a szerzői jogokat a közlés szempontjából. Mégis, érdekes módon néhány építészeti szempontból igen fontos tétel kimaradt, vagy nem volt világos a kiírásban. A bírálóbizottság az értékelés lezárta, amikor megállapították, hogy az első díjat nem tudják kiadni – hiszen nem volt olyan terv, amelyet kivitelezésre alkalmasnak találtak –, jegyzőkönyvbe vette, hogy ez nem csak a pályázók hibája. A hátráltató tényezők közül a leg súlyosabb talán az volt, hogy a pályázók nem tudták pontosan, hova épülne a templom, és mi lesz a pontos funkciója; ez a szöveg az *Építő Ipar* első jegyzőkönyvközlő cikkében meg is jelent.¹⁰⁹ Pedig a körütekintésre már a pályázat előkészítése

¹⁰⁶ Fogadalmi templom. *ÉSz* 5 (1897) 161.

¹⁰⁷ Szeged. *ÉSz* 11 (1903) 295.

¹⁰⁸ Lejáró pályázatok. *Művészet* 2 (1903) 359.

¹⁰⁹ „a) a programban nem volt megjelölve az építési telek helye; b) nem határozták meg előre, hogy a Fogadalmi templom egyúttal parochiális templom is kell, hogy legyen; c) két megnevezett kápolnán kívül a program még hat olyan oltárt is követelt, amelyekhez szervesen tartozó tereket kellett tervezni, és ez a szokatlan követelmény az egészséges alaprajzi megoldást rendkívül megnehezítette.” (A szegedi fogadalmi templom pályaterveinek bírálata. *ÉPIP* 27 [1904] 199.)

folyamán felhívták a figyelmet: 1903 elején a Magyar Építőművészek Szövetsége egyik ülésén felszólalt Jakab Dezső, hogy a Szövetség idejekorán küldjön hivatalos levelet a városnak, hogy a pályázati kiírás feltétlenül pontos legyen.¹¹⁰

Az építés történetében tehát a pályázat ismertetett első fordulója nem volt eredményes szakasz, a második fordulóban és a megvalósulásban is kevés az egyértelmű siker.¹¹¹ Az épület kiemelt jelentőségűvé vált az első világháborút lezáró 1921-es békeszerződés – és az ország területi integritásának megbomlása – után, ami miatt az újjászervezett katolikus egyházmegye központja a püspöki székhely, Szeged lett Temesvár helyett. Hosszú, konfliktusos, és az első világháborúval megszakított folyamat végén avatták fel a templomot 1930-ban. A pályázatot tehát ezen okok miatt a felavatás után íródott építéstörténetekben, beszámolóokban alig említik. Már a pályázat lezajlásakor is az eddigi példáinktól merőben eltérő jellegű cikkek születtek: gyakorlatilag csak a jegyzőkönyv vagy annak részletei jelentek meg, önálló értékelés vagy kritika nem.¹¹² Még az amúgy mindig egyéni véleményt megjelentető *Építészeti Szemlében* is egy rövid bevezető után – amelyben különös módon még a későbbi tervező, Foerk Ernő nevét is elírták – csak a jegyzőkönyv részleteivel adtak hírt a pályázatról.¹¹³ A nagyszámú pályamű azonban ki volt állítva két helyen is, ahogy az már a kiírásban is szerepelt: először természetesen Szegeden 1904. június 12-től két hétig a Kultúrpalotában, majd Budapestre szállították és az Iparművészeti Múzeumban volt látható augusztus 11-től két hétig.¹¹⁴

Két szakfolyóirat volt, amelyben illusztrálva adtak hírt a pályázatról. Az *Építő Iparban* a szerkesztőség egyik tagjának szabadkézi rajzaival kísérve jelent meg a szöveg (4. ábra).¹¹⁵ Az eljárás újszerűsége miatt a szerkesztő meg is jegyezte, hogy reméli, elnyeri az olvasók tetszését. Mindenesetre bepillantást enged az utókornak abba, hogy akkoriban hogyan skiccelt egy építész: minden rajzot úgy kezdhetett a szerző, hogy meghúzta a tengelyeket, egyet függőlegesen és egyet-egyét keresztet formázva. Ezek szimmetriatengelyként is működtek, ha az elválasztott részek ugyanolyanok voltak, nem rajzolták ki mindkét oldalt a mai gyakorlathoz hason-

¹¹⁰ A Magyar Építőművészek Szövetsége jan. 22-i ülése. *ÉPIP* 26 (1903) 28.

¹¹¹ A második, szűkebb körű meghívásos pályázat után sem tudtak egyértelmű nyertest hirdetni; a templom-építő bizottság négy évvel később, 1908-ban inkább az egyik zsűritagot kérte fel a tervek elkészítésére, ami etikai szempontból igencsak problémás. Schulek Frigyes azonban megkezdte a munkát, de végül felmentését kérte idős korára hivatkozva 1912-ben. Ekkor a már nyolc éve lezajlott pályázat harmadik díjas művének egyik tervezőjét, Foerk Ernőt kérték fel. Az épület történetéről és művészettörténeti háttéréről Szönyi Ottó írt kiváló tanulmányt. (Szönyi 1932.) A *Magyar Iparművészet* ezen egész lapszáma a templommal foglalkozott, a két világháború magyar kultúrpolitikájának legfontosabb személye, Klebersberg Kuno is írt egy cikket az identitáspolitikailag kiemelt projektről. (Klebersberg 1932.)

¹¹² Az *Építő Ipar* mellett a helyi napilapban, a *Szeged és Vidéke* című újságban is csak az eredményről olvashatunk. (A fogadalmi templom-pályázat eredménye. *Szeged és Vidéke* 2 [1904] június 12., 7–8.)

¹¹³ A szegedi fogadalmi templom. *ÉS* 13 (1904) 178–179.

¹¹⁴ A helyi cikkben a budapesti kiállítás Szeged város polgármesterének javaslatként tűnik fel, de valószínűleg csak a helyszín lehetett a polgármester kérése. Az elhelyezéshez a Magyar Mérnök és Építész Egylet segítségét kérték, és az újság epésen megjegyezte, hogy ha már drága pénzen megvette a város a terveket, legalább mutogassa. (A fogadalmi templom pályatervei. *Szeged és Vidéke* 2 [1904] július 29., 5.)

¹¹⁵ A szegedi fogadalmi templom pályaterveinek bírálata. *ÉPIP* 27 (1904) 199, 207, 213, 219, 225, 231, 239.

lóan. Azonban ha elégedetlenek is lettek volna az olvasók az ilyesféle rajzi közvetítéssel, a pályázat kiírásának évében indult egy folyóirat, amely némileg a segítségükre sietett: az önállóan igen rövid életű *Magyar Pályázatok* is közölt terveket (4. ábra).¹¹⁶ Így a második díjat elnyert páros, Aigner Sándor és Rainer Károly („*Pax*”), a harmadik díjas Foerk Ernő és Sándy Gyula („*Dicsértessék*”) páros terveit is ismerjük publikációban megjelent mechanikus másolatban és nem valaki másnak a rajza alapján. Ezekon kívül összesen nyolc tervet ajánlottak megvételre a díjazásra biztosított keretből, ezek közül a harmadik díjról éppen lecsúszott „*I. N. R. I.*” jelígyet nem ismerjük, csak az Ybl Lajos által tervezett „*Patrona Hungariae*” és az Aigner–Rainer páros alternatív, „*Dom*” jelígyés pályatervét. A harmadik díjat kapott Foerk–Sándy duó alternatív tervét („*Szebb lesz*”) is meg tudta jelentetni a lap. Ezekon kívül Hickisch Rezső („*Ruskin*”) és Schoditsch Lajos („*5/8*”) terveit ismerjük; valamint Goll Elemér dicséretet nyert pályaművének három lapját, ami 1905-ben az *Ország-Világ* című képes családi lapban ismertetés és jelígye nélkül jelent meg.¹¹⁷ A *Magyar Pályázatok* profilja szerint csak hivatalos szöveget mellékelte a tervekhez, általában a bírálati jegyzőkönyvet. A szegedi jegyzőkönyvből nyolc terv bírálatát ismertették, ezek közé egy olyan is került, amelynek viszont nem jelentették meg a tervanyagát („*Hit*”). A jegyzőkönyvet szerző bírálóbizottságnak az Egylet által delegált tagjai nagyrészt itt is egyetemi tanárok voltak: Czigler Győző, Schulek Frigyes, rajtuk kívül pedig Fittler Kamill, az Országos Iparművészeti Múzeum igazgatója, aki a két tanárhoz hasonlóan gyakorlott bíráló és szakíró volt.¹¹⁸ A teljes jegyzőkönyv – a nagy érdeklődésre való tekintettel – megjelent az *Építő Ipar* hasábjain.¹¹⁹ Az írásban könnyen felfedezhetőek a bírálati szempontok, kifejtésük sorrendje is viszonylag kötött: először a pályázati kiírásnak való megfelelést állapították meg, sokszor kiemelve a kórus méretét; aztán az alaprajzi elrendezést, az ebből következő épületrészeket és -használatot, majd a külső és belső formai kialakítást, szerkezeteket ítélték meg. A kialakításnak a pályázati előírásban foglalt emlékszerűségnek is meg kellett felelnie, így ezt többnyire külön említették. Ez a szempontrendszer eléggé hasonlít a Fazekas téri református templom jegyzőkönyvének szerkezetére, és a helyzet is hasonló volt, hiszen itt is a templomépítő bizottság laikus tagjainak készült a jegyzőkönyv, azoknak, akik a végleges ítéletet meghozták. Azonban az a jegyzőkönyv összeszedettebb és egységesebb, nyilvánvalóan a sokkal kevesebb terv leírása és értékelése rövidebb ideig tartott, és kevesebb teret engedett a következtelenségeknek.

¹¹⁶ 1907-től, az ötödik évfolyamtól kezdve a lapban közölt magyarázat nélkül *Magyar Építőművészet* néven jelent meg. A Magyar Építőművészek Szövetségének lapja lett, szünetekkel és névváltoztatásokkal a mai napig működik.

¹¹⁷ Oldalnézet, homlokzat, hátsó nézet. (OV 26 [1905] 194.)

¹¹⁸ Alpár Ignác a róla írt nekrológban külön kiemeli, hogy nagy képzettségű, igazságos és elfogulatlan bírát vesztített a művészeti élet. (Alpár 1910.)

¹¹⁹ A szegedi fogadalmi templom pályaterveinek bírálatja. *ÉPIP* 27 (1904) 199–202, 207–209, 213–215, 219–220, 225–226, 231–233, 239–240.

A nyilvánossá tett és a pályázóknak is a visszaadott tervek mellé csatolt szegedi jegyzőkönyv szóhasználata eltér az *Építő Ipar* vagy más szakfolyóirat megszokott szakkifejezéseitől és szófordulataitól, amely arra enged következtetni, hogy nem az ezekben a szaklapokban rendszeresen publikáló szakíró állította össze a szöveget, valószínűleg jegyzetek alapján. Vannak esetek, amikor kissé mintha ellentmondának egymásnak a stílussal kapcsolatos kifejezések; például rendszeres jelző a román vagy a gót stílus „*modern fölfogásban*”, azonban egy helyütt a tervleírásban szereplő „*modern román*” kifejezést idézőjelek közt, zárójelbe tett kérdőjellel olvashatjuk, mutatva, hogy a szövegező szerint ez így értelmetlen.¹²⁰ Az építészeti formálás megítélésében a modernnek nevezett megközelítést egyértelműen nem ítélik el, csak enyhe távolságtartást árul el a szöveg.¹²¹ A stílusok megnevezései pontosító elő- és utótagok (például „*proto-román*” vagy „*...modern fölfogásban*”) nélkül sem egységesek, különösen a gótikát nevezik többféleképpen: a szövegben előfordul az ekkor már köznyelvi megnevezésnek számító csúcsíves stílus,¹²² de a ma használatos neogótika is.¹²³ Az eredmény indoklása sem egységes, van, amikor csak egy resolute megállapítás,¹²⁴ de van, amikor bővebb magyarázat is társul hozzá.¹²⁵ Egy helyütt az 1899-es, lipótvárosi zsinagóga terveit elemző H. Gaal Adorján írásában olvasható térhatásleírást – mely szerint képzeletben a tervezett épületben áll – is túlszárnyalja a bírálat azzal, hogy nemcsak benne áll a tervezett épületben, hanem azt mozgásban is látja. Leírja, hogy a feltárlással együtt milyen lesz a térhatás: „*a hatásnak nyomatékát a magas hajók keresztező helyén kifejlesztett terjedelmes kupolára helyezi, amelynek térhatását előkészíti mind a 4 keresztág felől a közép felé emelkedő kolostorboltozatokkal.*”¹²⁶ H. Gaal elemzéséhez hasonlóan – de erősebben – itt is megjelölik, hogy a szerző megpróbálja kitalálni, hogy a tervezés során mit gondolhatott az alkotó: „*Amit a tervező az alaprajzban csak sejtet, azt fölépítésében kifejezésre is juttatja, hogy t. i. szemei előtt egy nagy katedrálisnak a megvalósítása lebegett, amelyet azonban az adott viszonyokhoz mérten csak sokkal szerényebb keretben, lényegesen kisebbített méretekben van alkalma megvalósítani.*”¹²⁷ A századforduló idején feltűnt általános jelenség itt is érezhető; bizonyos esetekben értékelik a tervek rajzi minőségét is. Egy alkalommal ez a tanáros kritika tompítása, az illető szorgalmát dicsérik a sok, szép kiállítású rajz és a részletes tervleírás miatt.¹²⁸ Inkább negatív

¹²⁰ I. m. 226.

¹²¹ „*A tornyok harangházának alakítása bár bizarr, de érdekes. Az architektúra stýlusa modern fölfogású román, egyéb reminiscenciákkal párosultan.*” (I. m. 209.)

¹²² I. m. 220.

¹²³ I. m. 214.

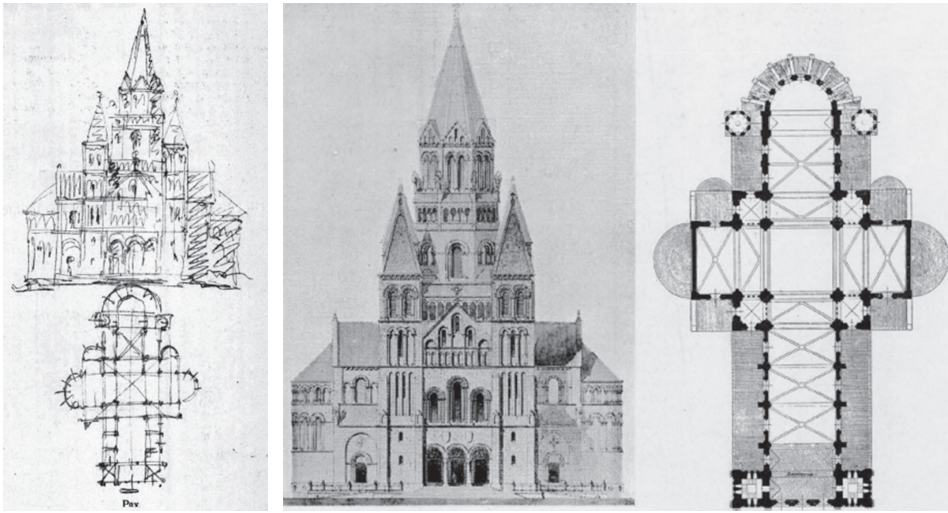
¹²⁴ „*Két mellékoltára nem célszerű és négy hiányzik.*” (I. m. 226.)

¹²⁵ „*A belső térhatásnak koronázó részét képező kupola érvényesülése csorbát szenved az azt tartó 4 boltív megkettőztetése miatt, amelyek éppen ennek következtében (t. i. a megkettőztetés következtében) a magas hajók többi boltozatánál alacsonyabbnak mutatkoznak.*” (I. m. 231.)

¹²⁶ I. m. 231.

¹²⁷ I. m. 226.

¹²⁸ A lényeg valószínűleg az lehetett, hogy az illető nem tudott szerves kapcsolatot teremteni a felhasznált sok homlokzati motívum között. (I. m. 225.)

4. ábra. Fogadalmi templom, az Aigner–Rainer páros „Pax” jellegű pályatervéről készült vázlat és másolat (ÉPIP 27 [1904] 239; MP 2 [1904] 6.)

kritikaként tűnik fel egy másik dicséret, amely a terv rajzi megoldását illeti: a bírálók szerint minden bizonnyal a terv esszenciája volt az építendő szerkezet ismertetése, és ebben zavaró, ha az amúgy nagyon harmonikusan ábrázolt árnyékolás eltakarja az épületrészek egymáshoz való viszonyait.¹²⁹

A századfordulót követő pár évben a mindennapi gyakorlatban megjelent a vasbeton, bár megítélése még vegyes volt. A szegedi Fogadalmi templom esetében pozitív tényezőként tűnik fel, hogy az egyik terv értékelésében a bírálók úgy ítélték meg, hogy könnyeddé tette volna a szerkezetet.¹³⁰ Nemcsak a magukat progresszív, modern építésznek tartó, általában a szecessziós vagy szecessziós elemeket használó stílusban tervezők nyúltak ehhez az eszközhöz, hanem a történeti stílusokat használó építésszek is, ami azt jelzi, hogy összességében 1904-re sokkal változatosabb lett az építészeti eszköztár, mint akár tíz évvel azelőtt volt. Szintén a századforduló környékén beálló változásként tekinthetünk arra is, hogy a pályázó építésszek közül többen nem hagyományos vagy megszokott alaprajzi formálást alkalmaztak, amelyet egy esetben túl profánnak ítélték a bírálók.¹³¹ Több esetben pedig amiatt kritizálták a tervet, hogy nem az általános római katolikus liturgiának megfelelő a kiképzés, hanem más felekezet liturgiájának felel meg jobban. Kettőt inkább az izraelitákénak tartottak volna alkalmasnak, mert a nők a karzaton kapnak helyet a zsinagógában, egy pedig a protestáns liturgiának felelt volna meg centrális elrendezése miatt.¹³² Ennek több

¹²⁹ I. m. 215.

¹³⁰ „Trinitas” jellegű tervnél. (I. m. 231.)

¹³¹ „Segment” jellegű terv. (I. m. 209.)

¹³² „In perpetuum Dei memoriam” és „Sion” jellegű tervek inkább az izraelita liturgiának feleltek meg a szerzők szerint. A „Centrális” jellegű a beszédközpontú liturgiához alkalmazott formája miatt inkább a protestáns vallások számára lehetett volna megfelelő. (I. m. 199, 208, 219.)

oka is lehet, egyszerű készületlenség a pályázók részéről vagy pedig túlságos hagyománytisztelet a bírák oldaláról, akik bizonyos feladatokhoz az egyszer már bevált megoldást tartották üdvösnek. Ez lehetett akár egy alig pár éve megtalált megoldás, amilyenek Schulek Frigyes és Petz Samu eddigre elterjedt centrális ideáltervei voltak, amelyeket a Fazekas téri református templommal kapcsolatban mutattunk be. A téri elrendezés sokfélesége mellett a külső architektúra konvencionális, a legtöbb terv a középkori stílusokhoz nyúl, csak néhány építész választott klasszikusabb megközelítést.¹³³ A századfordulós új stílusirányzatok itt háttérbe szorultak.

A szegedi Fogadalmi templom pályázatának időszakára úgy tűnik, a korszak jellegzetességei tapasztalattá váltak, ez megjelenik a jegyzőkönyvben is: a tervek kiállítására, rajzstílusára változatossá vált, a tervek bírálatában már a tervezési folyamatokat is elkezdtek leírni, a térhatás és a feltárlás közbeni térhatás is megjelent a szövegben. Közben az építészeti stílusok keveredése és az egyes felekezetekre jellemző, a liturgiából következő építészeti formálás már nem olyan következetes – sem a tervekben, sem a róluk szóló szövegekben –, mint a szigorú historizmusban volt.

BUDAPEST, FERENC JÓZSEF JUBILEUMI TEMPLOM 1913–1914

Utolsó példánk egy korszak végét jelzi. Az első világháború előestéjén meghirdetett pályázatot Budapest egyik külső kerületének – a Józsefvárosban fővárosi megbízásból felépült tisztviselőtelepnek – római katolikus templomára írták ki 1913 júniusában. A templom pályaműveinek bírálata és az eredményhirdetés már abban az évben zajlott, amelyben összeel kitört az első világháború, az év végére pedig a világ alapvetően megváltozott. A templom csak 1931-ben épült meg egy újabb pályázaton beszerzett tervek alapján.¹³⁴ De nem csak emiatt más ez a pályázat, sok változást figyelhetünk meg az előző, tíz évvel ezelőtti példánkhöz képest. A vizsgálat szempontjából a legfontosabb, hogy teljesen más hangvételű publikációk születtek a templom pályázatáról, mint eddig. Ennek több oka is van: egy aprónak tűnő dolog hatását említjük először: az *Építő Ipar* azon szokásáról van szó, hogy a pályázati hirdetményeket folyószövegben jelentették meg 1903-tól, amely a határidő után ugyan mindig a hirdető megnevezésével kezdődött, de ebből nem mindig derült ki pontosan a megbízó szervezet. Így volt ez a jubileumi templom esetében is, amelynél csak annyit írtak,¹³⁵ hogy a Ferenc József jubileumi templombizottság a megbízó, de az nem volt egyértelmű, hogy ez egy alapítványi, egyházi szervezet, ami Budapest egyik külső kerületében, Józsefvárosban élő tisztviselőtelepi lakosok közösségéből alakult; az állami egyházszerkezethez vagy állami szereplőhöz nem volt köze.¹³⁶ A bizonytalan-

¹³³ Az Aigner–Rainer páros érdekes módon kétféle – romanizáló és klasszicizáló – tervet is benyújtott „Pax” és „Dom” jellegűvel.

¹³⁴ A templom építéstörténetéről részletesen: Baku 2018. 61–63, 136–138.

¹³⁵ Tervpályázatok. *ÉPIP* 36 (1913) 279.

¹³⁶ Védnököknek magas egyházi tisztséget viselőket és a Habsburg-család előkelő tagjait nyerték meg, elérték, hogy a fővárostól ingyen kapjanak építési telket, ez a működés hivatalos kötődésű szervezet látszatát kelthette. (Pap–Pruzsinzsky 2000.)

ságot erősítette a bírálók személyének megnevezése. Ahogy ez is viszonylag sokszor előfordult, a Magyar Mérnök- és Építész Egylethez fordult a templomépítő bizottság szakértő bírálók felkérésére. A tagok személyét az Egylet mindig egy bizottsági ülésen döntötte el, amely napirendi pontként bekerült az *Építő Ipar* hivatalos közleményeibe, majd az egyes pályázati lépésekről is általában röviden hírt adtak. Ezek közül az egyik volt a végleges bírálóbizottság névsorának közlése, amikor beérkeztek a pályaművek is.¹³⁷ Ez jelen példa esetében több építészet megvezetett, és vitát generált.¹³⁸ Ugyanis azok, akik csak ezt a hírt olvasták, azt gondolták, hogy a személyi egyezés miatt az akkori magyar örökségvédelmi szervezet, a Műemlékek Országos Bizottsága az építető, mert a szervezet elnöke, báró Forster Gyula volt a pályázat bírálóbizottságának az elnöke is. Ezt a képzetet az sem gyengítette, hogy tag volt még Budapest főpolgármestere és a fővárosi önkormányzat több tagja, de az Egylet és a Magyar Építőművészek Szövetsége, valamint a Műegyetem is delegált tagot. Ugyan a program nem volt nyilvános, de az eredményhirdetés közzététele¹³⁹ után az *Építő Ipar – Építő Művészet* következő számában megjelent véleménycikk¹⁴⁰ az egész pályázatot arra a tévútra terelte, hogy a műemlékekkel foglalkozó bizottság templomot épített és a középkori műemlékek iránti elkötelezettsége miatt a pályázóknak kötelezően előírja a román stílust. Ez 1914-ben már teljesen anakronisztikus elvárás lett volna, a stíluskérdés az egész szakmai diszkussziót uralni kezdte: az *Építő Ipar* szerzője és Komor Marcell, a *Vállalkozók Lapja* című újságban kritizálták a megbízókat, hogy nem hagynak teret a modern építészetnek, és nemtetszésüket fejezték ki, hogy a Műemlékek Országos Bizottsága megbízóként lép fel.¹⁴¹ Az *Építő Ipar* szerzője a résztvevőket is kritizálta, Komor csak művészileg érdektelennek látta a tervet – egy kivétellel, az első díjjal kitüntetett terv szerzője Lechner Ödön volt, aki Komor szerint megmentette az egész pályázatot azzal, hogy a történeti stílusban való tervezésből is modern és saját stílusának megfelelő tervet készített. Az *Építő Iparban* még egy válaszcikk is született az első véleményre,¹⁴² amikor helyreigazítást közöltek,¹⁴³ hogy a Műemlékek Országos Bizottságának semmi köze a pályázathoz, és még kevésbé a stílus kikötéséhez.¹⁴⁴ Erről a vitáról a napilapokban csak a lechneri magyaros stílus vonatkozásában írtak a mestert támogatva, azokban az esetekben is, ha a kiállítás látogatták és az egész tervfelhozatalról írtak. Az építészeti leírások tekintetében – ahol szerepelt ilyen – azonban a napilapok szövegei fejlődtek, már nincsenek a szövegekben feltűnő tévedések.¹⁴⁵

¹³⁷ A budapesti I. Ferenc József-templom tervpályázata. *ÉPIP* 37 (1914) 47.

¹³⁸ Dór 1914.

¹³⁹ Tervpályázati eredmény. *ÉPIP* 37 (1914) 69.

¹⁴⁰ Dór 1914.

¹⁴¹ Ezrey 1914.

¹⁴² Magyar 1914.

¹⁴³ Tévedés. *ÉPIP* 37 (1914) 111.

¹⁴⁴ A pályázók, talán nem függetlenül a kötött stílustól, legtöbbször háromhajós, két homlokzati tornyos, négyzetes tornyos megoldást választottak, kevés a bátrabb, centrális megoldás és a nagyvonalú homlokzatformálás.

¹⁴⁵ Műépítők vetélkedése. A Ferenc József jubileumi templom tervei. *PN* 63 (1914) február 17., 5–6; D.I. 1914.

Az *Építő Ipar*ban még a helyreigazítás előtt közölték Csányi Károly hosszabb, az első négy díjazott tervet is közlő elemzését a pályatervekről.¹⁴⁶ Megemlítette, hogy a kihirdetésekor is vitákat szült az a programpontra, amely előírta a román stílust; Csányi megpróbálta indokolni a kikötést. A *Művészet* című folyóiratban megjelent cikk ismeretlen szerzője nem a pályázatról magáról írt,¹⁴⁷ hanem Lechner Ödön két művéről, és visszatért az *Építő Ipar* első kritikájára,¹⁴⁸ hogy miért is nem adta fel Lechner az elveit a kikötött stílus kedvéért. A szövegben csak és kizárólag a stíluskérdésről van szó, viszont a román kori építészeti alkotások megszületésének módját is tudni véli a szerző.¹⁴⁹ Ez a két írás azt a tíz éve jelen lévő folyamatot illusztrálja, amikor a tervekről úgy írnak, mintha a szöveg szerzőjének közvetlen belátása lenne a tervezői folyamatokba. Ez azzal egészült ki, hogy a szerzők egyrészt a bírálóbizottság szándékait,¹⁵⁰ másrészt a korábbi korok építőinek gyakorlatát is leírták, hol feltételezve, hol kijelentő módon. Ennek a megközelítésnek másik formájában a kritikus már nemcsak a meglévő tervanyagot értékelt, hanem azt is kifejtette, hogyan lett volna jobb a terv: Csányi a jegyzőkönyv bírálati részeit is idézte bizonyos esetekben, többek között azt a részt, amelyben a nyertes tervről azt írták, hogy milyen javaslatuk lenne a terv javítására. A *Katolikus Szemle* ismeretlen szerzője is pont úgy gondolta, ha Lechner tervén a tornyok szervezesebben csatlakoznának a központi épülethez, csak nyerne vele a kompozíció, bár megdicsérte, és mesternek nevezte Lechner Ödönt.¹⁵¹ Nem tudjuk, hogy a vélhetően laikus publicista a jegyzőkönyvből vette ezt a gondolatot, vagy önálló megfigyelés és javaslatétel volt a megjegyzés – de érdekes mindenesetre, hogy az egész építészeti szekcióból csak ezt és így emelte ki a beszámolóban. Más tervezők terveinél ez nem merült fel, csak Lechnernél, de jelez egy tendenciát, amely ma is elő-előfordul: a bíráló nem bírál, hanem elkezd maga tervezni.

A publikált szövegeknek van még egy tartalmi aspektusuk, amely az eddigi példáink esetében nem volt tapasztalható: a tervek száraz ismertetését, építészeti szempontú értelmezését és a véleményezést egyre inkább kettéválasztják. Az eddig is jellemző volt az eseteinkre, hogy azelőtt mondtak értékítéletet a tervekről, mielőtt a hivatalos közlemények megjelentek volna – de ez inkább a napi sajtó ismérve volt. De önálló javaslat, vagy véleménycikk – amelyet a lipótvárosi zsinagóga esetében például az Objectivus néven publikáló szerző írt – már csak a bírálat után jelent

¹⁴⁶ Csányi 1914.

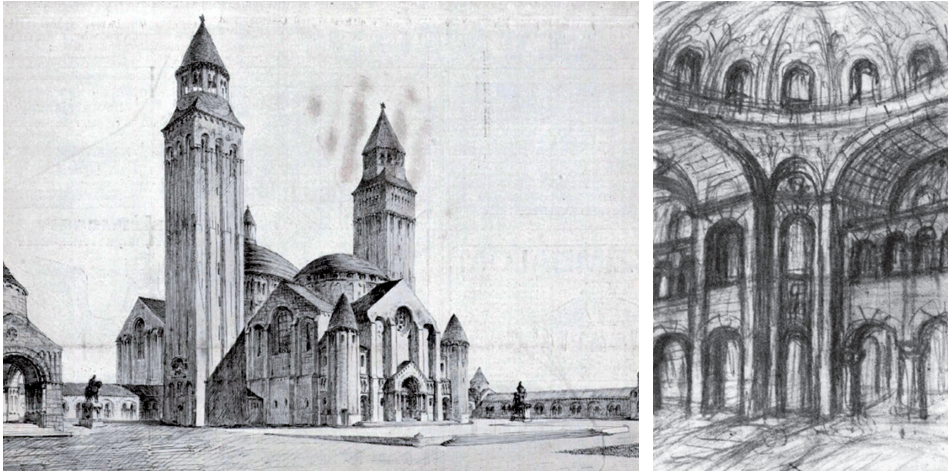
¹⁴⁷ rp 1914. 627.

¹⁴⁸ Dór 1914.

¹⁴⁹ „A román stílusnak ez a periódusa még telve volt népies elemekkel. A vezető agy kompozíciója csak a keret volt, amelyben az építő munkások a maguk ízlésük és tudásuk szerint faragták a részleteket. És ez, úgy látszik, még külön szeretettel vonzotta Lechnert ezen stílushoz” (rp 1914. 100).

¹⁵⁰ Csányi 1914. 83.

¹⁵¹ „A román-bizánci stílusok hagyományából kiindulva azonban most is eredeti alkotást hozott létre, amelyen különösen a régi formáknak a vasbetonszerkezettel való összeegyeztetése sikerült. Ha a tornyokat a centrális kupolaépítmény testével szorosabb kapcsolatba hozná s arányait a kupoláéval határozottabban összehangolná, terve kivitele esetén egyöntetűség és monumentalitás tekintetében csak nyerne. A Ferencz József jubileumi templom mindenesetre a székesfőváros legkiválóbb monumentális épületeinek egyike lesz, ha Lechner tervei alapján valósítják meg.” (x. 1914. 627.)

5. ábra. Ferenc József jubileumi templom, Lechner Ödön pályatervének távlati képe (megjelent *VU* 61 [1914] 275; *ÉPIP* 28 [1914] 83; *MÉ* 12 [1914] 3; *Művészet* 12 [1914] 19) és vázlat a belsőről (*Művészet* 12 [1914] 101)

meg.¹⁵² A Fogadalmi templom esetében egy figyelmetlenséget is tartalmazó, mondhatni vádaskodó véleménycikk – olyan címmel, amelyből egy egyszerű beszámolóra is lehet következtetni – hamarabb jelent meg, mint a pályázat klasszikusabb leíró-értelmező jellegű értékelése.¹⁵³ Az ilyen szövegekben megjelenő leírások hangulata és megfogalmazása is sokat változott, sokkal inkább történetmesélő jellegük van, ahol a szerző véleménye hangsúlyosabban megjelenik – hol a pikírt, ironikus hangnemben,¹⁵⁴ hol a rajongás, vagy személyes történetek vonalán, mint egy anekdota, ahogy a szerző saját kisfiával sétálva viccelődik.¹⁵⁵ De a jelzők és hasonlatok is változtak, egyrészt minden cikkben érezhetően megszáporodtak a konkrét történelmi példák előképekként való említései; másrészt ezek olykor hangulatfestő jelzőkkel vannak kiegészítve, ahogy Magyar Vilmosnál: a kora olasz és román gótikában „*Aquitania borongós misticismusa ölelkezik Lombardia izzó mosolyával*”.¹⁵⁶ A szikárabb építészeti leírások is képletesek, ami nem újdonság, hiszen a jegyzőkönyvekben találkoztunk már ilyennel a Fazekas téri református és a szegedi Fogadalmi templom esetében; ezek laikusoknak készülő hivatalos okiratok voltak. A szakfolyóiratokban eddig a bevett módszer az volt, hogy az építészeti elem elhelyezését, térhatását, feltárulását és némileg a végleges használatot írta le a szakíró. Csányi Károly cikkében összekapcsolja ezeket a részeket: a tervezői gondolattól folyamatában jut a végső felhasználásig. A közlekedési útvonal példáját nézve; az elmúlt évtizedekben ezt általában

¹⁵² Objectivus 1899.

¹⁵³ A szegedi fogadalmi templom. *ÉSz* 13 (1904) 178–179.

¹⁵⁴ Dór 1914.

¹⁵⁵ Ezrey 1914.

¹⁵⁶ Magyar 1914. 96.

a szükös vagy tágas jelzőkkel látták el, szikáran vizsgálták, hogy az istentiszteletet zavarná-e a használata. Csányi erről így ír: „A közlekedésre a tervező kiváló gondot fordított: kilenc tágas és jól elhelyezett ajtón vezeti ki a közönséget.”¹⁵⁷

Az *Építő Ipar*, a *Művészet*, de még a *Katolikus Szemle* szerzői is mind tervezői szerepből mondtak ítéletet, miközben szakírói íráskészségük érezhetően irodalmibbá vált a korábbiakhoz képest. Részben megtartották a kialakult gyakorlatot és rögzült szöveg hagyományokat is: a leírást többnyire az alaprajzzal és az abból kifejlődő épülettömegekkel kezdték, majd az arányokat, külső és belső térhatást említették. A festői, művészi hatást vagy a liturgiának való megfelelést is sorra vették, és példánk közül először a szakértői zsűrivel is vitába szálltak.¹⁵⁸ A bírálók ítélete önállóan nem jelent meg publikációban,¹⁵⁹ a *Magyar Építőművészet*ben a pályázat hivatalos jegyzőkönyvének csak azon részletei kaptak helyet, amelyek a pályázatnak való megfelelést és a költségvetést érintették. A pár oldalas, adatokban gazdag és valóban nagyon objektív szöveg mellett az összes díjazott vagy megdicséret terv is megjelent.¹⁶⁰ Itt is a távlati képeket preferálták és az alaprajzok többször a távlat sarkában, alig kivehetően vannak beszerkesztve. A másolat minősége sem egységes, van, amelyik vélhetően fotó, gyűrődések vagy alapszürkeség látszik rajtuk, több pedig kontrasztos és éles kontúrú másolat.

Ami az illusztrációkat illeti, itt is több pontban változást regisztrálhatunk: az első ábrákkal kísért cikk Csányi Károlyé, amelyben nemcsak utal tervekre, de azok olyan sorrendben vannak elhelyezve, ahogy szó esik róluk, a cikket pedig azzal zárja, hogy a mellékelt nagyméretű, részletes és szemléletes képek bővebb felvilágosítást nyújtanak a kedves olvasónak. A nagyobb méretű képek már nem ortogonális nézetek, hanem látványosabb távlati képek a szakfolyóiratokban is. A *Művészet*ben megjelent cikk – amely nem a pályázatról magáról szólt, hanem Lechner Ödön két művéről –¹⁶¹ nemcsak Lechner pályaművének összes tervlapját mutatta be nagyon jó minőségben, hanem a hozzá tartozó vázlatokat is úgy, hogy a szövegben sem alaprajzi értékelés, sem a funkciók bemutatása, sem a tömegformálás elemzése nem jelenik meg (5. ábra). Még egy illusztrált sajtómegjelenésről tudunk, azonban ez olyan, mint a szegedi Fogadalmi templom *Vasárnapi Ujság*ban megjelent Gollterve: sajnos semmilyen információt nem közöltek Lechner Ödön nyertes tervének távlati képéhez.¹⁶²

¹⁵⁷ Csányi 1914. 87.

¹⁵⁸ Csányi az írásban többször reflektál a bírálóbizottsági jegyzőkönyvre, egyetért vagy vitatkozik véleményükkel. (Csányi 1914. 87.)

¹⁵⁹ A fővárosi levéltárban elérhető a teljes szöveg, amely az előző, már ismertetett példák szerkezetét követi. (Tisztviselő telepi templom, I. Ferenc József emléktemplom, 1914-es pályázati jegyzőkönyv BFL XV.17.d.328 - KT T 24)

¹⁶⁰ A Rezső-téri templom tervpályázata. *MÉ* 12 (1914) 1–16, 31, 83–87.

¹⁶¹ rp 1914.

¹⁶² Lechner Ödön első díjat nyert pályaterve a tisztviselő-telepre tervezett Ferencz József jubileumi templomhoz. *VU* 61 (1914) 275.

ÖSSZEGZÉS

Az építészeti tervpályázatok esetében nem mindig maradt fenn a tervanyag, vagy valósult meg az épület, így az építészettörténészeknek sokszor korabeli szövegeket kell vizsgálnia, és azokból kell következtetéseket levonnia. A tervek helyes olvasásán túl a pályázatok egyéb forrásainak feltárása közelebb vihet az adott kor építészetéről való gondolkodásához. Ha értjük a historizmus szerzőinek prioritásait, ismerjük a leírások stílusának alakulását, értelmezhetjük is a szövegeket. Az elemzett példák nyomán kirajzolódott, hogy a pályázatok bírálói a kiírásnak és alapvető építészeti elvárásoknak való megfelelés vizsgálata mellett a megbízó igényeihez igazodva szövegezték értékelésüket. Ez különösen akkor szembeűnő, amikor a döntést nem bízták rájuk, csak annak meghozásához kérték szakértő segítségüket. Ilyenkor nagyon ügyeltek rá, hogy a laikus közönségnek is érthető legyen, hogy melyik tervet értékelik jobbra és miért. A szaknyelv stílusterminusai az 1890-es évekre megszilárdultak, a napi- és családi lapok kritikáiba és ismertetéseibe az új századtól fokozatosan beszivárogtak, és az építészeti témák egyre nagyobb teret hódítottak a nem szakértői közönségnek szóló sajtóban. Látjuk, hogyan generált vitát egy épületípus megalkotása, hogy mit tartottak jó építészetnek, mi számított hibának, és mi jelent meg ebből a sajtó által leképezett közbeszédben. Bár a korszakban a stíluspreferenciák változtak, értékelték a választott építészeti megközelítés koherens formai – téri, tömegformálási, részletképzési – alkalmazását és ettől függetlenül hangsúlyosan a funkcionális megfelelést. A szakírók egyre inkább figyeltek a tervezésemélet kérdéskörére, példánkban az elméleti megközelítés – és a már kiérleltnek tekintett ideális megoldások alkalmazása pedig elvárásként – a szegedi esetben a bírálatokban is megjelent. Áttekintett példánk nyomán végigkövettük a bírálobizottsági értékelések és véleménycikkek stílusának változását a tényszerű, esetleg magyarázó leírásoktól, a tervezői nézőpontú elemzésig, személyesebb hangú véleménycikkekig. Határozott fejlődési ívet járt be, ahogy a tervekből összeállítható mentális térösszerakási képességet kezelték a szövegek. Kezdetben teljesen természetesnek vették ezt az építészeti készséget, a szövegek nem is érintették a témát, majd egyre tudatosabban jelent meg a szövegekben. A korszak végére már olyan elemekről írtak, amelyek a kész épületben mozgás közbeni feltárással lehetnek volna csak megfigyelhetők. Ez részben a laikusok felé tett gesztus volt, hogy értsék és átlássák a speciális tudás nélkül nehezen olvasható terveket, részben azt is jelzi, hogy ez a gondolkodásmód sokkal tudatosabbá vált a tervezésben is, amelyről előszeretettel írtak a szakírók. Az illusztrációk megjelenítésének technikai és pénzügyi egyszerűsödése nyomán a sajtóban megjelent tervek mennyisége megnőtt, a szöveg és kép kapcsolata a leírásokban szorosabbá vált. A szakajó fejlődését figyelhetjük meg abban, hogy lett igény / kereslet olyan lapokra, mint a *Magyar Pályázatok* című speciális kiadvány, amelyben a tervek, fotók vették át a főszerepet.

IRODALOM

- [n. n.] A kaposvári plébániatemplom ügyében. *EL* 4 (1884) 52–57.
- [n. n.] A budai református templom. *Buda és Vidéke* 2 (1893) 20. 8–9.
- [n. n.] Der neue Calvinerkirche in Budapest. *Der Architekt* 3 (1897) 5–6.
- [n. n.] A Lipótvárosban építendő új templom pályázati programja. *Egyenlőség* 12 (1898) 8. 12–13.
- [n. n.] Concurrenzpläne für die Synagoge in der Leopoldstadt in Budapest. *Der Architekt* 5 (1899) 26–27, 30–31, 39–40.
- [n. n.] Salamon király temploma Budapesten. *Magyar Estilap* 9 (1899) március 9., 2–3.
- [n. n.] A szegedi fogadalmi templom. *ÉS* 13 (1904) 178–179.
- [n. n.] A szegedi fogadalmi templom pályaterveinek bírálata. *ÉPIP* 27 (1904) 199–202, 207–209, 213–215, 219–220, 225–226, 231–233, 239–240.
- [n. n.] Műépítők vetélkedése. A Ferenc József jubileumi templom tervei. *PN* 63 (1914) február 17., 5–6.
- [n. n.] A Rezső-téri templom tervpályázata. *MÉ* 12 (1914) 1–16, 31, 83–87.
- Alpár 1910 Alpár Ignác: Fittler Kamill. *MMÉEHÉ* 29 (1910) 289.
- Baku 2018 Baku Eszter: *Hagyomány és újítás – A centralitás történeti hagyománya és korszerűsége a két világháború közötti magyar templomépítészetben*. PhD-értekezés. Kézirat. 2018.
- Csányi 1914 Csányi Károly: A Ferenc-József-jubileumi templom pályatervei. *ÉPIP* 37 (1914) 83–87.
- Czigler–Steindl–Ybl 1884 Czigler Győző – Steindl Imre – Ybl Miklós: A kaposvári templomtervek bíráló bizottságának jelentése. *ÉPIP* 8 (1884) 39.
- D.I. 1914 D.I.: Jubileumi templom. *BH* 42 (1914) február 22., 34–35.
- Dercsényi 1999 Dercsényi Dávid: *Kaposvár, Székesegyház*. (Tájak Korok Múzeumok.) Budapest 1999.
- Dór 1914 Dór: A budapesti Ferenc-József jubileumi templom pályatervei. *ÉPIP* 37 (1914) 73–74.
- Ezrey 1914 Ezrey [Komor Marcell]: Ferenc József-templom. *VL* 35 (1914) 5–6.
- Fülep 1918 Fülep Lajos: Magyar építészet. *Nyugat* 11 (1918) 8. <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00244/07341.htm> (Utolsó megtekintés: 2018. 12. 30.)
- Gábor 1998 Gábor Eszter: A lipótvárosi zsinagóga pályázata. *Budapesti Negyed* 5–6 (1997–98) 18–19. 5–47.
- H. Gaal 1899 H. Gaal Adorján: A Budapest-lipótvárosi zsidó templom. *MMÉEK* 33 (1899) 125–130.
- Haber 1899 Haber Samu: A pesti hitközség templomtervei. *Egyenlőség* 13 (1899) 11., melléklet.
- Hajnóczy 1988 Hajnóczy Gábor: A nemzeti építészeti stílus kérdése az Akadémia-palota körüli vitában. In: *Forradalom után – kiegyezés előtt*. Szerk.: Németh G. Béla. Gondolat, Budapest 1988. 195–214.
- Hevesi 1899 L[udwig] H[eves]-i: Wie soll man den Leopoldstadter Tempel bauen? *PL* 46 (1899) április 8.
- Hoss 1948 Hoss József: A kaposvári plébánia története. *A veszprémi egyházmegye múltjából*. 12. Egyházmegyei Nyomda, Veszprém 1948.
- J.L. 1893 J.L.: „Közttereink” *Buda és Vidéke* 2 (1893) 173.
- K.Á. 1896 K.Á.: A budai új ref. templom fölvatása. *VU* 42 (1896) 218–219.
- Kapitány-Horváth 2011 Kapitány-Horváth Zsuzsa: *Aigner Sándor építésze*. Szakdolgozat, kézirat, 2011.

- Kelecsényi–Gyetzvainé Balogh 2018 Kelecsényi Kristóf Zoltán – Gyetzvainé Balogh Ágnes: Did a Steindl School exist?: The members of the design and technical management team of the Parliament in Budapest. *Architektúra & Urbanizmus* 52 (2018) 1–2. 98–113.
- Kemény 1991 Kemény Mária: Stílusválság vagy legitimitási válság? 2000. *Irodalmi és társadalmi havi lap* 3 (1991) 1. 57–61.
- Klebersberg 1932 Klebersberg Kuno: A szegedi gondolat. *MI* 48 (1932) 1–2. 2–7.
- Klein 2011 Klein Rudolf: *Zsinagógák Magyarországon 1782–1918*. Terc, Budapest 2011.
- Komor 1899a Komor Marcell: Harminchárom terv. *ÉPIP* 23 (1899) 357–359.
- Komor 1899b Komor Marcell: A lipótvárosi templom tervei. *Egyenlőség* 13 (1899) 12. 4–6.
- Krähling 2004 Krähling János: Építészettörténeti áttekintés. In: *Evangelikus templomok a mai Magyarországon*. Szerk.: Krähling János. (Veszendő templomaink III. Sorozatszerk.: Istvánfi Gyula.) Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 2004. 15–25.
- Krähling 2014 Krähling János: Die Evangelische Kirche von Miklós Ybl in Kecskemét. *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae* 55 (2014) 1. 177–192.
- Krähling 2015 Krähling János: The Protestant Church Architecture of East-Central Europe in the Seventeenth to Eighteenth Centuries – From Medieval Heritage to New Spatial Solutions: An Overview. In: *Protestantischer Kirchenbau der Frühen Neuzeit in Europa: Grundlagen und neue Forschungskonzepte*. Szerk.: Jan Harasimowicz. Schnell und Steiner, Regensburg 2015. 131–146.
- Krähling 2017 Krähling János: Pecz elmélete és a templomépités gyakorlata: Utóhatása a magyarországi evangélikus templomépitészetében. *Architectura Hungariae* 16 (2017) 1. 21–31.
- Magyar 1914 Magyar Vilmos: A Ferenc-József-jubileumi templom pályatervei. Kritika a kritikákról. *ÉPIP* 37 (1914) 95–96.
- Majorossy 1930 Majorossy Gyula: A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet. In: *Az 50 éves Vállalkozók lapja. Jubileumi album, 1879–1929*. Biró Miklós Nyomdai Műintézet Rt., Budapest 1930. 58–60.
- Marótyz 2014 Marótyz Katalin: Ybl Miklós és az építészeti közélet – pályázatok a Magyar Mérnök- és Építész-Egyletben. *Ars Hungarica* 40 (2014) 4. 489–496.
- Meller 1900 Meller Simon: A budapesti új zsidó templom. In: *Évkönyv 11*. Izraelita Magyar Irodalmi Társulat, Budapest 1900. 280–286.
- Németh–Marótyz 2013 Németh Nóra – Marótyz Katalin: Stíluskérdések a századfordulón – Két építészeti pályázat háttere. *Építés – Építészettudomány* 41 (2013) 3–4. 253–270.
- Németh–Marótyz 2018 Németh Nóra – Marótyz Katalin: A bolgárajkú magyarok legnagyobb temploma. A vingai római katolikus templom építészeti pályázata. *Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából* 10 (2018).
- Németh–Marótyz 2019 Németh Nóra – Marótyz Katalin: Plan and Description. *Architectural Histories* 7 (2019) megjelenés alatt.
- Objectivus 1899 Objectivus: Der Leopoldstädter Tempelbau. *PL* 46 (1899) április 19., melléklet.
- Pap–Pruzsinszky 2000 Pap Zsolt – Pruzsinszky József: *Száz meg tizenöt év. A budapest-józsefvárosi Tiszviselőtelep 115 éves története*. I. kötet. 1886–1920. Széchenyista Öregdiákok Baráti Társasága, Budapest 2000.

- Paur 1899 P[aur] G[éza]: Az ötödik kerületi új zsidó-templom pályázata. *VU* 46 (1899) 201–202.
- Pálóczi 1899 Pálóczi Antal: Két tervpályázatról. *ÉPIP* 23 (1899) 12. 85–90.
- Pecz 1888 Pecz Samu: A protestáns templomok építéséről, kapcsolatban a debreceni kálvinista újtemplom részletes ismertetésével I–II. *MMÉEK* 18 (1888) 193–205, 241–251.
- Pecz 1920 Pecz Samu: *Pecz Samu műépítész, műegyetemi tanár életrajzi adatai és munkálkodása saját leírása szerint*. Kézirat. Budapest 1920.
- rp 1914 rp: Két új épület. *Művészet* 13 (1914) 97–101.
- Róka [é. n.] Róka Enikő: A Szilágyi Dezső téri református templom. Protestáns templomok térképzése. http://www.academia.edu/18392509/A_Szilágyi_Dezső_téri_református_templom_Protestáns_templomok_térképzése (Utolsó megtekintés: 2018. 12. 29.)
- Sándy 1895 Sándy Gyula: A budai fazekastéri ev. ref. templom. *ÉPIP* 18 (1895) 240–241, 250–251, 260–261.
- Sándy 2005 Sándy Gyula: *Hogyan lettem és hogyan voltam én templom-építő, -tervező és művezető építész?* (Lapis Angularis VI.) Magyar Építészeti Múzeum, Budapest 2005.
- Schulek 1885 Schulek Frigyes: A református templom. *ÉPIP* 8 (1885) 1–2, 11–12, 21–22, 30.
- Schulek 1891 Schulek Frigyes: A budapest-erzsébetvárosi templom pályatervai. *ÉPIP* 15 (1891) 72.
- Sisa 1998 Sisa József: Historizmus. In: *Magyarország építészetének története*. Szerk.: Sisa József, Dora Wiebenson. Vince Kiadó, Budapest 1998. 199–233.
- Sisa 2013 *A magyar művészet a 19. században. Építészet és iparművészet*. Szerk.: Sisa József. Osiris, Budapest 2013.
- Sommer 1899 Sommer, Josef: Pläne für den Bau eines neuen isr. Tempels in Budapest. *UB* 3 (1899) 97.
- Székely–Marótzky Székely Márton – Marótzky Katalin: A pályázat mint jelenség a későhistorizáló építészet korában. *Építés – Építészettudomány* 64 (2018) 1–2. 93–116.
- Szinnyei 1899 Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái. VI.* Hornyánszky, Budapest 1899.
- Szőnyi 1932 Szőnyi Ottó: A szegedi fogadalmi templom. *MI* 48 (1932) 1–2. 26–32.
- Sztehló 1892 Stehló Ottó: A szolnoki evang. ref. templom. *ÉPIP* 15 (1892) 317.
- T. 1899 T.: Az izraelita hitközség új templomának tervpályázata. *ÉSz* 8 (1899) 79–80.
- Takács 1992 Takács Béla: A református templom. In: *Református templomok Magyarországon*. Szerk.: Déri Erzsébet. Hegyi & Társa, Budapest 1992. XI–XXV.
- Tandor 1895 Tandor Ottó: Az ócsai templom restaurálása. *MMÉEK* 28 (1895) 1–9.
- Tar 1899 Tar Lőrincz: Templomok. *A Hét* 10 (1899) 182.
- Velics 1894 Velics László: Egyházi művészetek tanulmányozásáról. *KSz* 7 (1894) 601.
- Winkler 1992 Winkler Gábor: Építésztörténeti áttekintés. In: *Evangélikus templomok Magyarországon*. Szerk.: Déri Erzsébet. Hegyi & Társa, Budapest 1992. XXVII–XLV.
- x 1914 x: Tavaszai műkiállítások. *KSz* 18 (1914) 620–627.

RÖVIDÍTÉSEK

BFL	Budapest Főváros Levéltára
BH	Budapesti Hírlap
BTM Kiscell	Budapesti Történeti Múzeum, Kiscelli Múzeum
EL	Egyházművészeti Lap
ÉPIP	Építési Ipar, Építő Ipar, Építő Ipar – Építő Művészet
ÉSz	Építészeti Szemle
KSz	Katolikus Szemle
MÉ	Magyar Építőművészet
MI	Magyar Iparművészet
MMÉEK	Magyar Mérnök- és Építészegylet Közlönye
MMÉEHÉ	Magyar Mérnök és Építészegylet Heti Értesítője
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
MP	Magyar Pályázatok
OV	Ország-Világ
PH	Pesti Hírlap
PL	Pester Lloyd
PN	Pesti Napló
PV	Politisches Volksblatt
UB	Ungarische Bauzeitung
VK	Vállalkozók Közlönye
VL	Vállalkozók Lapja
VU	Vasárnapi Ujság

ARCHITECTURE AND PRESS – FIVE REMARKABLE ARCHITECTURAL COMPETITIONS FOR SACRAL BUILDINGS IN THE ERA OF HUNGARIAN HISTORICISM

Summary

Examining the architectural competitions in the era of historicism their 19th century representation is especially remarkable. These competitions are known from the architectural journals, rarely there are legacies to study in the archives. The presentation of the three dimensional architecture is as a matter of course two dimensional pictures and connecting texts in the print media. We demonstrate the relationship, and the alteration of this connection between texts and illustrations through five examples. Our case studies are all sacral buildings. (Roman Catholic church, Kaposvár, 1883–84; Calvinist church, Budapest, Fazekas / Szilágyi Dezső square 1891–92; Synagogue, Budapest, Leopold Town, 1898–99; Votive church, Szeged, 1903–04; Budapest, Franz Joseph I jubilee church 1913–14) The design and construction were particularly important for the communities. Thus their presence was not only significant in the architectural journals but also in the daily newspapers and in the so called family journals. It gives us the possibility to examine a wider context of the architectural plans.

Keywords: Historicism, Art Nouveau, architectural competition, architecture history

Open Access nyilatkozat: A cikk a Creative Commons Attribution 4.0 International License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>) feltételei szerint publikált Open Access közlemény, melynek szellemében a cikk bármilyen médiumban szabadon felhasználható, megosztható és újraközölhető, feltéve, hogy az eredeti szerző és a közlés helye, illetve a CC License linkje és az esetlegesen végrehajtott módosítások feltüntetésre kerülnek. (SID_1)

☞ Beérkezett: 2019. január 4. Elfogadva: 2019. január 23.
Online First megjelenése: 2019. április 9.